

IZ ŽIVOTA ISELJENIKA MAKARSKE I NJENOG PRIMORJA NA SREDNJE DALMATINSKOM OTOČJU U XVII. I XVIII. ST.

Nikola Čolak

Slabo posvećena pažnja materijalnoj podlozi razvoja ljudskog društva i svagdanjem životu narodnih masa, njihovoj dnevnoj borbi za život, njihovim dobrim i lošim stranama predstavljaju jednu od najslabijih strana dosadašnje historiografije. Heroizam prosječnog čovjeka, koji se očituje u dnevnoj borbi za život, njegovi gestovi plemenitosti i velikodušnosti, njegova umna bistrina i pronicavost s jedne i manifestacije njegove sebičnosti, zagriženosti, umne ograničenosti, nepokretnosti i konzervativnosti s druge strane — tek minimalnim dijelom predstavljaju predmet starije historiografije. Kao da nam sačuvana arhivska građa govori samo o kraljevima i knezovima, banovima i vojvodama, barunima i grofovima i kao da nam ta građa baš ništa ne zna reći o životu pretežne mase ljudi, koji nisu pripadali toj višoj klasi i vladajućim krugovima. A istina je baš na protivnoj strani: pretežni dio sačuvane arhivske građe prikazuje nam upravo tu svagdanju borbu za život malog čovjeka sa svim njegovim dobrim i lošim stranama. Krivnja dakle za tako jednostrani razvoj dosadašnje historiografije leži na samim njenim obrađivačima, a ne na historijskoj građi.

Slična usmjerenost naše dosadašnje domaće historiografije ima svojih specifičnih uzroka, u prvom redu u samom političkom položaju. Nalazeći se na geopolitičkom tromeđu između Pešte, Beča i Rima bili smo prisiljeni na osnovu sačuvanih historijskih izvora prije svega rekonstruirati onaj tanki ali neprekinuti lanac naše državnosti, jer su nam pokušali zaniijekati i same atribute narodnosti, koja je u toj borbi našla dovoljno obrane u samoj neprekinutoj vezi naše državnosti. Zato dobar dio naše dosadašnje historiografije i ima eminentno patriotski karakter, što na ljestvici naših kulturnih vrednota i zasada ne predstavlja nipošto nekakav minus, ako uzmemo u obzir političko podneblje, u kome se je razvijala — Bachov apsolu-

tizam, Schmerlingov centralizam, Khuenov kurs mađarizacije i naronjačko-talijanaška borba u Dalmaciji.

Osim toga jedan od većih i još uvijek nedovoljno riješenih problema naše historiografije predstavlja pitanje, kakvo je bilo lice i naličje mletačke uprave u Dalmaciji i koji su osnovni motivi vodili mletačku politiku u Pokrajini. Veće ili manje pomanjkanje hladnoće i objektivnosti u promatranju mletačke uprave i njene politike u Dalmaciji osjeća se kako u većim, tako i u manjim historijskim radovima.

Puko nabacivanje na staru mletačku vladavinu u Dalmaciji bez iznošenja temeljitih dokaza iz sačuvane arhivske građe, kao i nelođično deduciranje iz iste građe, može samo otežati zadatak historije — doći do istine. Na to polje ne možemo stupiti s predrasudama, nego treba proučavati pojedina razdoblja, pojave, dokumente, pravne čine i motive, koji su ih inspirirali, kao i događaje, koji su iza njih uslijedili. Jedino na taj način možemo zaći u suštinu stvari i objasniti historijske činjenice, koje nam nesumnjivo zasnvedočuje sačuvani arhivski materijal.

Ovdje ću iznijeti jedan fragment iz dugog života Dalmacije pod Venecijom na jednom njezinom točno određenom prostoru, koji odlomak pruža značajna obilježja za proučavanje mletačke politike prema našem narodu u Dalmaciji, i ogorčenu borbu narodnih masa za obranu svojih prava i materijalnih interesa bez obzira na tuđa prava i interese; borbu, koja živo slika svagdašnji život našeg običnog čovjeka sa svim njegovim dobrim i lošim stranama, sa svom njegovom plemenitošću i lucidnošću i s druge strane sa svom njegovom zainteresiranom zasljepljenošću i nezajažljivim egoizmom.*)

PODLAGANJE VENECIJI

Nakon pada Dalmacije pod Mletke Makarsko je Primorje u više navrata za kratko vrijeme dolazilo pod mletačku vlast. Prvi je put došlo pod Veneciju god. 1465. u velikom ratu, koji je te godine ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin bio započeo protiv Turaka u savezu s Venecijom.¹⁾ Herceg Stjepan Vukčić Kosača umjesto da se pridruži kralju u borbi protiv Turaka, trošio je svoje snage u borbi protiv sina Vladislava i zetskoga kneza Ivana Crnojevića. U toj je borbi bio prisiljen zatražiti pomoć od Mletaka, a za uzvrat im je morao ustupiti svoj dio Neretve i Krajine, o čemu su Mleci obavijestili Matijaša 6. prosinca 1465. Matijaš se dakako nije pomirio s fait accompli, pred koji ga je stavila prepredena Republika,

*) Zahvaljujem upravitelju Historijskog arhiva u Hvaru dru. Niku Duboković-Nadalini što mi je omogućio rad u Historijskom arhivu u Hvaru i spremno mi ustupio na upotrebu svu zamoljenu građu. Isto tako zahvaljujem kancelaru Hvarske kurije don Tonku Breškoviću i dru. Jerku Machiedu za uslužnost i ljubeznost, koju su mi iskazali pri mom radu u odnosnim arhivama.

nego je naredio svojim kapetanima Janu Vitovcu i Ivanu Rozgonu, koji bijahu u proljeće slijedeće godine provalili u Hercegovinu, da zauzmu natrag kraj Neretve i Krajinu, što su ovi uspješno i izvršili, istjeravši iz tamošnjih gradova mletačke posade i pobacavši s kula mletačke zastave.²⁾ Iz kasnijih nekih pisama hercega Stjepana izlazi ipak, da je Venecija oduzela hercegu Neretvu i krajinu.³⁾

* * *

God. 1499. bosanski Skender-paša oduzeo je Krajinu od Mletaka.⁴⁾ Već tom prilikom odbjegli opunomoćenci iz Makarske zamolili su na Hvaru dozvolu od tamošnjih mletačkih vlasti, da se stanovnici Makarske i njenog Primorja — ako se ukaže potreba — mogu skloniti na mletački teritorij, u prvom redu na Hvar kao na najbliži otok. Kao svuda na Balkanu, tako i u Makarskoj i njenom Primorju kršćanska se raja nije mogla pomiriti s turskim režimom, iako ovaj nije bio tako krut, kako ga prikazuju mnogi zapadni suvremenici. Plemenska je organizacija na ovom području ostala ne-taknuta, kraj je počeo napredovati daleko brže nego u prijašnjim burnim i nestalnim vremenima, dok je Makarska postala trgovački centar Krajine.⁵⁾

Narod je međutim nastavio u Veneciji gledati osloboditelja. To odbojno držanje naroda prema Turcima i naginjanje prema Veneciji treba najvjerojatnije objasniti vjerskom i kulturnom zajednicom s Venecijom, koja je vladala obližnjim otočjem; i to ga je najviše dijelilo od Turaka. Venecija je od svoje strane bila svjesna težine gubitka Makarske i njenog Primorja. Zato je ona nastojala i podzemno djelovati među narodom u prilog sebi. U tu je svrhu ona utvrđivala i kraj oko Neretve. Brojna turska bezakonja počinjena u prvo vrijeme turske vladavine, dok se još nova tvlast nije bila učvrstila, pojačavala su u narodu promletačko raspoloženje. Narod je samo čekao zgodnu priliku da skine sa sebe turski jaram i da se podloži Veneciji kao najbližoj kršćanskoj državi. I zaista u Ciparskom ratu iza kršćanske pobjede nad Turcima 15. listopada 1571. kod Lepanta mjesta Brela, Slime i Bast »skupa s drugih 27 sela« ponudili su se Veneciji. Međutim tom prilikom ipak nije došlo do općeg pokreta u narodu za podlaganje Veneciji, koji bi izbio promjenu vlasti.⁶⁾ Venecija je dakako primila ponudu stanovnika navedenih mjesta, ali na njihovu štetu, jer je Krajina iza Ciparskog rata god. 1573. opet pripala Turskom carstvu. Međutim nemirne prilike na Balkanu u posljednjoj četvrti XVI. st. odrazile su se i u Krajinu u tome, što je narod nastavio sve više bježati na susjedno otočje pod okrilje Venecije.⁷⁾ Mlečani su sada bili još susretljiviji prema izbjeglicama te su im davali potpore privlačeći na taj način i druge iz Krajine na svoj teritorij, dok su Turci zbog takvog držanja Makarana sve više postajali podozriviji, iako im nisu nametali nikakve posebno teške namete. Stanovnici Krajine su naime pod

cijelom turskom vladavinom plaćali turskom eminu 3-5 reala po kući.⁸⁾

U razdoblju između Ciparskog i Kandijskog rata Mlečani su se optimali za Makarsku i njeno Primorje sa Španjolcima iz Napulja. Krajina je za Veneciju imala ekonomsku i stratešku važnost. Od samog zakupa na trgovinu soli u Makarskoj i Neretvi dozvolom Turaka u polovici XVI. st. Venecija je dobivala 9.000 dukata godišnje.⁹⁾ Krajina i Neretva imale su za Mletke veliku stratešku važnost zbog prodora u Hercegovinu u slučaju rata s Turskom. Krajina je međutim privlačila Veneciju i zbog pomanjkanja ljudstva u Dalmaciji, osobito za vođenje operacija u ratu.¹⁰⁾ Tako su u Kandijskom ratu general Caotorta i generalni providur Foscolo često molili makarskog biskupa Petra Kačića, da im pošalje zarobljenika za galije. Foscolo je čak god. 1647. ponudio preko biskupa Kačića primorskim ustanicima 20 dukata za svakog zarobljenika. Gledajući samo na veliku ponudenu nagradu, četnici nisu pravili razlike između muslimana i kršćana. Naskoro se je bila razvila tolika trgovina robljem, da je sâm Foscolo na žalbu župnika Vrhodla za- branio hvatati roblje po selima Zagvozdu, Vrhodlu i Zupi.¹¹⁾

* * *

Početak Kandijskog rata (1645.) dao je nov povod Primorcima za pokret za oslobođenje od turske vlatsi. Na dalmatinskom su bojištu Turci trpjeli poraz za porazom. Međutim glavnom zapovjedniku mletačke vojske generalnom providuru Leonardu Foscolu nedostajalo je vojske za borbu. Zato je nastojao podići kršćansku raj u s one strane granice, pored obećane visoke nagrade ustanicima za slanje potrebnih mu robova za ratne galije. Foscolo je savzao ratno vijeće u Splitu, na koje je pozvao glavare franjevačkih samostana. Među pozvanima je bio i gvardijan samostana u Makarskoj fra Petar Kačić nedavno izabran za makarskog biskupa. Franjevci su nato zaključili, da se pokore s narodom Veneciji. Fra Petar Kačić se zatim vratio u Split, gdje je s generalom Caotortom uglavio detalje o ustanku naroda protiv Turaka. Narod je potajno dobio oružje, navalio na slabu posadu u Makarskoj, svladao ju bez prolijevanja krvi i poslao ju preko granice isto tako bez prolijevanja krvi, dok emina predaše Turcima u Vrgorcu. Već sam ovaj postupak Makarana i Primoraca s turskom posadom i eminom svjedoči jasno, da turski režim u Krajini nije bio ni blizu tako krut, kakvim ga se prikazivalo, i da neraspoloženje u narodu prema Turcima nije bilo tako veliko, kako bi se očekivalo sudeći prema spremnosti naroda na ustanak. Malo iza toga ušle su trupe generala Caotorte u Makarsku s novim providurom Luigijem Caucom. Bilo je to 15. kolovoza 1646. Biskup Kačić je kod pontifikalne mise u katedrali blagoslovio stijeg Sv. Marka i predao ga generalu Caotorti, a ovaj ga izruči novom providuru Caucu, koji ga posadi na gradskoj kuli.¹²⁾

Makarani se međutim kao potomci borbenih Neretljana nisu tako jednostavno podložili Veneciji. Oni su prije podlaganja postavili Republici stanovite uvjete¹³⁾ i time pokazali svoji ponos i neslo-mivu volju za očuvanje autonomije.¹⁴⁾ Oni su svoje uvjete iznijeli u 24 točke.¹⁵⁾ Većinom tih točaka makarsko je plemstvo nastojalo osigurati sebi u novoj Općini pod mletačkom vladavinom svu vlast i moć. Mletačka je vlada međutim šutke prešla preko većine postavljenih uvjeta. Ona je dukulom dužda Francesca Molina od 8. veljače 1647.^{15a)} primila u podaništvo narod Makarske i njenog Primorja, preuzela obavezu da ga brani od neprijatelja, ali s time, da se prije svega on sâm brani,¹⁶⁾ priznala cijelom narodu pravo na uživanje privilegija danih Paštrovićima;¹⁷⁾ s obzirom na zidanje utvrda za obranu obećala je poslati gen. providura Fcscola, da izvidi stvar na licu mjesta i dade odgovarajuće prijedloge; u slučaju turske opasnosti obavezala se primiti obitelji primoraca na otoke; umjesto 12 brodova za zaštitu Krajine obećala je poslati šest brodova i to je sve. Preko svega ostaloga mletačka je vlada prešla kao preko turskog groblja. Vlada je svojom šutnjom najviše pogodila pokušaj makarskog plemstva, da se izdvoji i nametne narodu, pokazavši i ovom prilikom svoje nepovjerenje prema dalmatinskom plemstvu, koje je već dva dobra stoljeća uzdisalo za starim vremenima te rogovorilo protiv Republike kao zatornika svojih starih sloboda i povlastica.

Za ovu je temu važno obećanje mletačke vlade, da će u slučaju potrebe ugrožene obitelji Makarske i njenog Primorja skloniti na otoke i dodjeljivanje narodu Krajine privilegija, koje su uživali Paštrovići (čl. 17).¹⁸⁾

MIGRACIJE NA OTOKE

Prvi susret predstavnika Makarske i njenog Primorja s novom mletačkom vladom, kako se vidi, nije bio tako srdačan, kako su to Primorci očekivali. Malo je ustvari ostalo od zamišljene zgrade autonomije Krajine pod vodstvom njena plemstva. Ali natrag se nije moglo. Delegacija je Primoraca morala primiti ono, što joj je mletačka vlada pružala, jer su prilike kod kuće bile jako teške.

Jedan se dio stanovništva u strahu pred navalom Turaka preselio na obližnje otoke već prije formalnog podlaganja Makarske i njenog Primorja Veneciji. Iza toga se je emigriranje makarskog i primorskog stanovništva na otoke nastavilo u valovima, već prema većoj ili manjoj opasnosti od osvete Turaka. Novi su stanovnici na obližnjem otočju ubrzo formirali čitave naseobine i tamo započeli nov život. Daljnjom sudbinom tih primorskih izbjeglica i nase-ljenika na srednje dalmatinskom otočju do danas se još nitko nije pobrobnije i sistematski pozabavio,¹⁹⁾ a upravo taj novi život makarskih i primorskih iseljenika na obližnjem otočju sačinjava predmet ovog izlaganja.

Kakvi su bili prvi časovi makarskih izbjeglica na otočju? Lišeni svojih napuštenih polja, pošli su novi stanovnici u potragu za hranom upadajući iz dana u dan u sve veću bijedu. Tako izvješćuje mletačku vladu gen. providur Leonardo Foscolo u izvještaju br. 207. od istog dana 8. veljače 1647., kad su se Primorci preko svoje delegacije službeno podložili Veneciji.²⁰⁾ On je dobio žalbe od starih stanovnika na otocima Hvaru i Braču i od onih u Omišu, da novi stanovnici nedavno tamo doseljeni iz Krajine padaju na teret starom stanovništvu. Treba ih stoga nekako zaposliti, kako bi se mogli prehraniti. Foscolo smatra, da će vlada baš u nastojanju, da zadovolji njihove potrebe, naići na najveće poteškoće. On predlaže vladi, da nagovori delegaciju Primoraca, koja se upravo nalazi u Veneciji, da ova uznastoji jedan dio izbjeglica preseliti u Istru, iako sam Foscolo ozbiljno dvoji, da će Primorci pristati na to. U svakom slučaju — preporučuje gen. providur — treba novim stanovnicima omogućiti, da sami sebi privređuju hranu, umjesto da ih vlada izdržava. Ovaj nam Foscolov izvještaj jasno kazuje, da su masovne migracije Primoraca na otočje počele puno prije službenog podlaganja Primoraca Mletačkoj republici.²¹⁾

Istog dana 8. veljače odgovara senat na Foscolov izvještaj br. 200. u vezi s Primorcima. Senat mu javlja, da je delegacija Makarske i njenog Primorja od 7 članova na čelu s biskupom Petrom Kačićem stigla i predstavila se senatu. U navedenom izvještaju br. 200. Foscolo je bio javio senatu, da je Primorce nastojao odvratiti od puta u Mletke. Senat naziva taj Foscolov korak mudrim.²²⁾ Iz toga se jasno vidi, da vladi nije bilo po volji, što je delegacija Primoraca došla pred nju i da je Foscolo dobro poznao intencije svoje vlade te je zato i nastojao omesti putovanje makarske delegacije u Veneciju. Ovaj Foscolov izvještaj i odgovor senata najbolje dokazuju, da se mletačka vlada nije nipošto kanila upuštati u neke pregovore s Primorcima te da je kanila preko svojih predstavnika na terenu primiti u podaništvo stanovnike Krajine. Ali se Primorci nisu htjeli podložiti Veneciji bez prethodnih uvjeta.

Vlada daje Foscolu i neke upute. Treba se pobrinuti, da primorske izbjeglice dobiju nešto hrane, kao i da se isti sa svojim obiteljima sklone pod krov. Ona mu preporučuje, da izbjeglicama na Braču, Hvaru, Korčuli i Visu doznači zemlju za obrađivanje, ako još ima neobrađene zemlje, ali tako da to ne ide na štetu države i onih privatnika, kojima je država već dodijelila zemlju. To bi uvelike olakšalo zadatak vladi, koja bi inače morala izdržavati one najsiromašnije. Makarski su izaslanici dostavili vladi jedan pismeni prijedlog o dodjeli zemlje primorskim izbjeglicama na Braču, te ova, šaljući Foscolu prijepis tog prijedloga, traži njegovo mišljenje.

Već ovaj prvi dio vladine upute generalnom providuru pokazuje onu tipičnu mudrost, koja je stoljećima resila Sinjoriju — u mogućim granicama zadovoljiti podanike, prijatelje i saveznike, ali tako da se ne dirne ni najmanje u interese patricijske Republike.

Drugi dio ove upute još više pokazuje tu liniju mletačke politike. Senat odlučno upozorava generalnog providura, da se u službu na obranu toga kraja moraju uzimati samo sposobni za to. Najbolje će biti, ako se za to upotrebe oni koji su svoje obitelji sklonili na otroke, jer će to biti bolje za obranu kraja i dobro države. Tako će oni, koji budu primali plaću, moći prehraniti sami sebe i svoje obitelji bez ikakvog drugog opterećenja po državu. Povremenim smotrama generalni će se providur pobrinuti, da bude uvijek dovoljno vojske za obranu kraja, ali i da je ne bude previše.

Vlada nadalje stavlja generalnom providuru na znanje, kako je iz strateških i ekonomskih razloga potrebno osigurati i braniti novostečenu Pokrajinu od Turčina. Zato će trebati plaćati stanovit broj vojske. Kad je tome tako, onda će biti prikladnije mobilizirati u miliciju toga kraja očeve i sinove obitelji sklonjenih na otocima, jer će ovi svojim plaćama prehranjivati ne samo sebe, nego i svoje obitelji, koje bi inače pale na čist teret državi. I konačno vlada preporučuje Foscolu, da s novim podanicima postupa što bolje, da ih nastoji u svakoj prilici utješiti, kako bi ih se što više privuklo Republici.²⁹⁾ To je osnovna linija mletačke politike u odnosima prema podanicima Republike izvan matice.

* * *

Na otocima se međutim uzrujanost starih stanovnika zbog dolaska novih stanovnika nije smirila. Tu su uzrujanost novi stanovnici izazvali već na samom početku nasilnim nastupom. U nestašici hrane i našavši se bez krova nad glavom, novi su stanovnici znali jednostavno otimati stanove starim stanovnicima jednako kao i njihovu hranu, a da je nisu imali čime platiti. Zato je mobilizacija muškoga svijeta za vođenje operacija na fronti i ujedno preuzimanje obaveze za održavanje njih samih i njihovih obitelji bio jedini izlaz iz te teške situacije. Vlada je odobrila tu taktiku gen. providura.

Međutim pitanje normalnih odnosa između starih i novih stanovnika na otocima nije se riješilo niti kasnije, kad su se novi stanovnici, dobivši osnovne privilegije od mletačke vlade, u većini konačno sredili u novom kraju. Oslanjajući se na dobivene privilegije, novi su stanovnici odbili snositi bilo kakve terete, kao što su bili plaćanje redovitih poreza i carina, javni radovi, prevoženje tereta na svojim brodovima u općinskim poslovima, čuvanje straže i sl. Oni su interpretirali stečene privilegije u tom smislu, da su oni de facto oslobođeni svih tereta i obaveza, osim služiti u vojsci na obranu staroga kraja i mletačke granice prema Turskoj.

Vlada nije znala, šta da učini. Žalbe su stizale kako od strane starih stanovnika na nove stanovnike, tako i od novih stanovnika na vladu, što ne održava dana obećanja. Iz izvještaja gen. prov. Foscola od 15. istog mjeseca saznaje se, da su se Bračani obratili

vlasti za intervenciju u obrani svojih prava protiv presizanja doseljenika. Ta je žalba dala vladi povoda, da upozori generalnog providura, kako ne bi neopreznim postupkom ozlojedio jedne ili druge, te kako ne bi smjeli jedni podanici trpjeti štete zbog drugih. Ona naređuje Foscolu, da se pozabavi prilikama Primoraca sklonjenih na otocima te da njihovim obiteljima podijeli zemlje, a jedan dio njih da nastoji preseliti u Istru na državni trošak. Senat je od svoje strane bio već izdao naredbu vladinim predstavnicima u Raspu i Puli, da ovi lijepo prime nove stanovnike i da im doznače zemlju, od koje će se izdržavati.²⁴⁾

Novi su stanovnici od prvog početka morali konstatirati, da vlada ne odgovara njihovim očekivanjima. Njih je pogotovu zabrinjavala borba starih stanovnika protiv njih. Zato se u Mletke uputila nova delegacija, o čemu je senat izvijestio Foscola 27. veljače iste godine. Senat nije ostao ravnodušan prema koracima novih stanovnika na otocima, jer se radilo o masi od tri tisuće ljudi sposobnih za oružje, kako je senat javio Foscolu. On priznaje, da bi od te mase ljudi država imala velike koristi jednako kao i Krajina. Zato ih treba — poručuje senat Foscolu — na svaki način zadovoljiti i održati ih u dobrom raspoloženju prema Republici, osobito uzevši u obzir njihovo junaštvo. Zato je vlada odlučna u nakani, da se poštuju njihovi privilegiji dani novim podanicima te traži od Foscola, da dade istražiti u arhivu u Zadru ili u kancelariji u Kotoru jedan primjerak privilegija danih Paštrovićima, kako bi se na osnovu njega dobio autentičan ovjеровljeni prijepis, koji bi se dao novim podanicima. Uzbudjenje novih stanovnika gen. providur mora na svaki način nastojati smiriti. Neka zato pozove preda se izaslanike Primoraca i neka ih nastoji prikladnim riječima uvjeriti o naklonosti Republike prema njima.²⁵⁾

Međutim se novi i stari stanovnici nisu mogli složiti, nego su se međusobno optuživali pred mletačkim vlastima, o čemu je vladu u Veneciji izvijestio hvarski knez i providur Giovanni Bembo. Vlada je 2. travnja 1647. uputila Bemba na gen. providura Foscola, kome je dala točne instrukcije u vezi s novim stanovnicima na otočju. Bembo neka nastoji — poručuje mu vlada — gajiti odanost podanika prema Republici i slogu između starih i novih stanovnika. Senat uostalom izražava zadovoljstvo s držanjem Bembovim.²⁶⁾

* * *

Stavljanje Primoraca pod zaštitu Venecije kao što im s jedne strane nije donijelo potrebno povjerenje prema novoj vladi, tako s druge strane nije uklonio strahovanje u pučanstvu, koje je ostalo živjeti u Krajini. Turčin je svaki čas prijetio novim upadima i u mirno doba, a kamo li u ratno doba, kad je Venecija s glavinom svojih snaga bila angažirana na Kandiji. Narod je u postavljenim uvjetima prilikom podlaganja Mlecima tražio, da se utvrde prolazi

sa Biokova u Primorje, kako bi se uklonila opasnost od upada Turaka, a Mlečani se nisu micali. Oni su obećali narodu zaštitu i pomoć, ali nisu bili u stanju obećanje izvršiti. Pučanstvo je u Krajini ostalo gotovo posve nezaštićeno. Razbješnjeni Turčin zbog podlaganja Krajine Mlecima još je žešće i češće navaljivao. Upadi Turaka obnovili su se na sve strane, goloruko je pučanstvo odgovaralo bježanjem u ono malo slabih utvrđenja, a manji dio naoružanog plemstva i hajduka odgovaralo je protunapadima junački ginući u borbi, o čemu tako slikovito govori Šilobadovićeve kronika.²⁷⁾ Rijetka pisma biskupa Kačića s bolom u duši opisuju te burne dane nakon Velike Gospe god. 1646. Biskup je i samom svojom šutnjom i redovitim neodgovaranjem na pisma gen. providura Foscola pokazao jasno svoje negodovanje prema pasivnosti i neizvršavanju obaveza Venecije prema novim podanicima.²⁸⁾

Pred novim turskim upadima dolazilo je do novih iseljavanja primorskih stanovnika na obližnje otoke. Od brojnih turskih napadaja osobito je bio snažan onaj od 16. kolovoza 1663. Ali-paše Čengića sa šest tisuća vojnika. Onda su franjevci i koji su god mogli prešli na otoke Hvar i Brač prepustivši neprijatelju sve u ruke. Dok su mletački topovi s galija uspješno branili grad Makarsku, bijes se Turaka iskalio na susjedna sela Kotišinu, Tučepe i Podgoru. Nakon odlaska Turaka malo se je svijeta vratilo natrag na svoja ognjišta s otoka.²⁹⁾

Čudna taktika mletačkih stratega prilikom osvajanja pojedinih utvrđenja, da ih više ne obnavljaju, nego da ih do temelja ruše, kako se ne bi u njima ponovno Turci utvrđivali, urodila je svojim lošim posljedicama u toku cijeloga Kandijskog rata. Od Primoraca i neznatnog dijela mletačke vojske zauzeto Zadvarje umjesto da postane brana protiv turskih invazija — kako su to zamišljali Primorci postavljajući uvjet mletačkoj vladi, da izgrađuje utvrde — postalo je obratno polazna točka za nove navale Turaka na Primorje. Pošto su ga dobrobrano ponovo podigli i utvrdili, krenuli su Turci u novi pohod na Makarsku i njeno Primorje. Ovdje je tolika strava zavladala, da je sâm mletački general Caortorta savjetovao svijetu, da ne dočeka u svojim domovima novu tursku navalu, nego da bježi na otoke. Materijalno i moralno obvezani Mlečani da brane Primorje dali su na raspolaganje svoje brodove, na koje se ukrca svijet i franjevci sa svim crkvenim sudem i paramentima. Većinu ih iskrcase na Brač i Hvar. Biskup Petar se nastani u Jelsi kod svojih suplemenika Kačića, koji se bijahu već prije toga tamo naselili. Na Braču novi stanovnici osnovaše novo naselje Sumartin, a na krajnjem istočnom rubu Hvara pored starog Sućurja osnovaše novo naselje istog imena.

Dok su žene i djeca ostali na otocima, dotle su se muškarci vraćali natrag na kopno, da brane svoj rodni kraj od dušmanina i da obrađuju ono malo zemlje, što im je preostalo nakon groznog turskog pustošenja. Povremenih masovnih seoba iz Makarske i nje-

nog Primorja na otoke bilo je više, tako da su na kraju Kandijskog rata postojala čitava naselja na svim susjednim otocima.³⁰⁾ U toku rata muški se je svijet vraćao natrag i pomalo obrađivao zemlju s nadom, da će ona biti iza rata potpuno oslobođena i umirena, ali pošto su te nade u vodu propale nakon vijesti o sklopljenom miru, iseljenici, koji se nisu kanili vratiti natrag u stari kraj, tražili su od mletačke vlade, da im dodijeli zemlje, a to je najmanje, što je ona mogla učiniti za obmanute bjeğunce.

Pravi teški dani osvanuli su za Makarsku i njeno Primorje, kad ih je Venecija mirovnim ugovorom 6. rujna 1669. prepustila Turcima i time pod noge stavila prihvaćene uvjete predložene joj po delegaciji 8. veljače 1647. god. Došlo je do novog bježanja na otoke, a ono što nije moglo ili nije htjelo bježati, moralo je i opet prignuti šiju pod turski jaram. Trećeg izlaza nije bilo. Treba ipak zahvaliti interesu Turaka za makarsku sol, što novi turski režim nije bio tako krut, kako se očekivalo.³¹⁾

U NOVOM KRAJU

Dosadašnji je prikaz događaja pokazao, da je mletačka vlada pokazala stanovitu brigu za sudbinu novih stanovnika na otocima, iako nije izvršila sva dana im obećanja, jer ih sva i nije mogla ispuniti. Ona je u prvi mah naredila svojim predstavnicima na terenu, da se pobrinu za krov nad glavom za izbjeglice, da im se dodijeli zemlja, da se očevi obitelji uzmu u vojsku i time se osigura plaća njima i njihovim obiteljima, da se uspostavi mir i sloga između starih i novih stanovnika i t. d.

Kako je narod iz Makarske i Primorja bježao na otoke ispred Turaka, tako je molio i dobivao zemlju, da na njoj može podići kuću i da se od nje može prehraniti. Prethodne imigracije i dodjele zemljišta izbjeglicama jasno potvrđuju, koliko je Sinjoriji bilo stalo, da što više naroda pod turskom vlašću privuče pod svoju vlast, kako bi ga iskoristila u borbi protiv Turčina. Dodjele zemljišta pak za vrijeme Kandijskog rata i iza njega čine sastavni dio obaveza preuzetih od strane mletačke vlade prema izbjeglicama. Za pregledniji prikaz naselja novih stanovnika na otocima dajem ovdje raspored dodijeljenih zemljišta istim uoči i za vrijeme Kandijskog rata, ukoliko nam je sačuvan u vrelima. I prije početka rata Primorci su bježali na obližnje otočje, u prvom redu u Sućuraj na Hvaru.

12. prosinca. 1644. Nikola Vezić iz krajine, želeći postati podložnik Hvarske komune, moli, da mu se dodijeli zemlja u Sućurju iz općinskog terena, da na njoj podigne kuću i dvorište. Slijedi navod međa zemljišta. Vezićeva je molba bila pozitivno riješena.³²⁾

16. istog mjeseca Ivan Pećarević, želeći postati podanik Republike, također moli dodjelu zemlje u Sućurju iz općinskog zemljišta, da na njem sagradi dvije kuće, dvorište i da mu posluži za druge potrebe. I ova je molba bila pozitivno riješena.³³⁾

Priličan broj zemljišta izdale su mletačke vlasti novim stanovnicima za vrijeme samog Kandijskog rata u skladu s preuzetim obavezama od strane mletačke vlade. Tako je 7. studenoga 1646. hvarski knez i providur Giulio Balbi dodijelio knezu Stjepanu Kostanjiću iz sela Drišenića (! valjda Drašnice) i Perne u Primorju zemlju u Sućurju, jer se istakao u oporbi protiv Turaka. Zemlja mu se daje na mjestu zvanom Gubavac u kvadratu od 30 paša.³⁴⁾ To je rješeno međutim 23. svibnja 1647. pobijao Gerolamo Vidali u svoje ime i ostalih sunasljednika tvrdeći, da je to njegova zemlja, ali se iz sačuvanih vrela ne vidi, da je njegov protest bio uvažen.

15. prosinca iste godine dobio je zemlju u Sućurju na mjestu zvanom Gubavac u veličini od 90 kvadratnih koračaja^{34a)} Grgur Ivana Vrsaković iz Vrdola u Krajini.³⁵⁾ I ovu je investituru pobijao Gerolamo Vidali.

Istog je dana hvarski konte i providur Giulio Balbi dodijelio zemlju u Sućurju na mjestu zvanom Gubavac u veličini od 6.400 kvadratnih mletačkih lakata (brazza)^{35a)} Šimi Banoviću, njegovu ocu Stjepanu, bratu Nikoli, zatim Jurju pok. Petra Banovića te sinovima Ivana Banovića Grguru, Andriji, Pavlu i Šimi, koji su došli iz turskih krajeva.³⁶⁾

Na istom mjestu Gubavac u Sućurju 14. veljače 1648. dobio je zemlju dugu 30 lakata, a široku 20 novi stanovnik Pavao Đurin.³⁷⁾

U Sućurju na mjestu zvanom Košutnjak 27. travnja iste godine dobio je općinsku zemlju dugu oko 40 lakata Mihovil Visković iz Krajine.³⁸⁾

14. svibnja iste godine dodijeljena je kapetanu Tamiziji Antičiću iz Igrana za deset članova njegove obitelji zemlja u Sućurju 10 mletačkih lakata u dužini i osam u širini za kuću i 25 kvadratnih lakata za dvorište.³⁹⁾

Istog dana dobio je u Sućurju sto kvadratnih lakata za kuću i pet lakata pred njom za dvorište novi stanovnik Juraj Mihaljević iz Senjana za osam članova njegove obitelji.⁴⁰⁾

Veoma je karakteristično, da je u vihoru turskih navala na Makarsku i njeno Primorje i masovnih emigracija tamošnjeg stanovništva na obližnje otočje stari samostan eremita Augustinijanaca u Sućurju 11. studenoga 1646. zamolio dodjelu zemljišta ističući iste motive kao i ostali bjegunci s kopna, jer je i nastao kao prihvatilište bjegunaca s kopna u prijašnjim vremenima. Umjesto samostana istupio je generalni vikar Kongregacije tog reda fra Tomaso Azzalin. Radi se o zemlji u uvali zvanoj Zidigova, koju su fratri izgubili zajedno s tolikim pljačkama i paležima izvedenim od strane Turaka u prošlim ratovima, u kojima je bila spaljena i samostanska kuća, a u njoj i isprava o investituri nad tom zemljom. Fratri ovim mole obnovu investiture.⁴¹⁾

7. prosinca 1646. god. zatražio je i dobio zemlju u Zastrazišću za sebe i svoja četiri sina 30 motika^{41a)} po osobi Matija Lučić iz Podgore.⁴²⁾

Stjepan Devčić iz Podgore, novi stanovnik u Zastrazišću, dobio je 15. prosinca iste godine na mjestu zvanom Veli Crvanj (Zarvan) 30 motika po osobi za o-am članova njegove familije.⁴³⁾

2. siječnja 1647. dobili su zemlju u odgovarajućoj veličini u Zastrazišću Martin Hančev i Luka Bokan s familijama, koje su brojale po deset članova.⁴⁴⁾

U Jelsi na Hvaru u mjestu zvanom Uzani Dolac 13. spnja 1648. dobio je zemlju od oko 30 motika za gradnju kuće i malo zemljište za obradu na mjestu zvanom Blaca ili Morevjena novi stanovnik Ivan Vitasović iz Kotišine.⁴⁵⁾

18. prosinca 1646. god. dobio je zemlju na Visu na mjestu zvanom Stara Moralja nad Hinjom u veličini od 300 motika Stjepan Mrkušić s familijom, koja se sastojala od sinova, braće i sinovaca.⁴⁶⁾

Ivan Mrkušić 20. ožujka 1647. god. dobiva zemlju na Visu na mjestu zvanom Dugi rat u svemu 120 motika za sebe i svoja četiri sina.⁴⁷⁾

Zemlju na Visu na mjestu zvanom Male Vorkice (Vorchizze Picole) u veličini od 30 motika 3. siječnja 1648. god. dobio je na obradu Petar Gospodinić zvan Osman.⁴⁸⁾

* * *

Dvije godine iza Kandijskog rata — 15. prosinca 1671. — vlada je ovlasila gen. providura Zorzija Morosinija, da iz državnih razloga priteknu upomoć novim stanovnicima na otocima, koji su povratkom Makarske i njenog Primorja Turskoj izgubili svoje kuće i zemlje, te da istima dodijeli zemlju, kako bi se mogli izdržavati na području Republike. Vlada je ovim aktom pokazala, da je shvatila, kako nakon završenog rata, prepustivši Krajinu Turskoj, treba pristupiti definitivnom rješenju pitanja Primoraca na otocima.

1. lipnja slijedeće godine Morosini je izdao terminaciju, kojom je naredio Francescu Lupiju i Franji Radošu, da se upute u mjestu naseljena novim stanovnicima na Hvaru i Visu, da upoznaju broj duša, njihove potrebe, da ispitaju kakvoću i veličinu zemljišta pogodnih za obrađivanje i da svakoj obitelji dadu proporcionalni dio od slobodnih zemljišta, tako da svakom stanovniku pripadne 30 motika,⁴⁹⁾ kako je bilo određeno već terminacijom gen. providura Francesca Molina. Obitelji, koje već uživaju dijelove zemlje, neka dobiju samo onoliko, koliko im nedostaje do određene mjere.⁵⁰⁾ Francesco Lupi je u toj misiji zastupao plemstvo, a Franjo Radoš pučane.

Morosini je istovremeno terminacijom od istog dana naredio plemiću Gio. Batt. Vidaliju i građaninu Nikoli Sibischiniju, da se u društvu hvarskog kneza i providura Zorzija Calergija upute na obale Hvara i tamo ispitaju općinska dobra, da se upoznaju s razlozima i starih i novih vlasnika, da slobodna zemljišta izmjere i da o svemu pod zakletvom podnesu izvještaj.⁵¹⁾ Ovaj je korak poduzeo Mo-

rosini na žalbu Giacoma Angelinija, očito zbog svade između starih i novih stanovnika zbog zemlje. Zato je generalni providur posebnom terminacijom naložio tamošnjim stanovnicima na Hvaru, da se moraju pokoravati poslanim delegatima Vidaliju i Sibischiniju.⁵²⁾

* * *

Pošto je gen. providur Morosini primio potrebne obavijesti od navedenih delegata poslanih na teren, 9. lipnja 1672. izdao je terminaciju, u kojoj je dao konkretne upute, kako da se podijeli zemlja novim stanovnicima:

1. 80 obitelji, koje su onda živjele na Hvarskom području u mjestima Sućurju, Jelsi, Vrboskoj, Starom gradu, Pitvama i Vrbanju, neka dobiju onaj dio neobrađenih kamenitih i šumovitih zemljišta, koja između sebe zatvaraju uvale Smrska i Medvidina od 7.720 koračaja u dužini i 670 koračaja u širini od morske obale do vrha Brda, koja se nalaze na južnoj strani. Taj se dio smatra kao najprikladniji za obradu. Isti neka se podijeli tako, da ne prede 30 motika po glavi.

2. Pri diobi zemljišta mora se uračunati svakome i ona količina zemlje, koju bilo kako drži ili nad kojom uživa posjed s time, da ti plaćaju redovitu dominikalu onome, kome po pravu ide. Ovom novom doznakom zemlje neka se posebno odredi dio kao dar i obaveza prema općini, na koje se području nalazi zemlja s time, da istoj daju desetinu od plodova.

3. Zemlja se daje u investituru i nasljednicima investiranih kako muških, tako i ženskih s time, da zemlju ne smiju prodati, otuđiti, dati u podzakup niti bilo kako zamijeniti. U slučaju izumiranja roda, odnosno obitelji, zemlja se vraća u prijašnji dominij.

4. Navedenu podjelu zemlje moraju obaviti na propisani već način Ivan Pećarević, Petar Begurović, Bartul Ivanović i Nikola Vezić, koje su navedenih 80 obitelji same izabrale. Pašnjake pak, koji se nalaze između dvije doline Smrske i Medvidine, ukoliko što od njih ostane, neka podijele kako novim, tako i starim stanovnicima.

5. 40 obitelji, koje su se naselile na otoku Visu, budući da se veći dio njih nalazi na općinskim dobrima, koja su im ustupljena, kao i na ustupljenim zemljištima drugih pojedinaca, neka nastave uživati zemlju prema ugovorima, koji su na snazi, i kako se do onda običavalo činiti. Onim potrebitim obiteljima, koje nemaju dovoljno zemlje, neka se dodijeli preko dvojice njihovih starješina potrebna zemlja u dolini Klukna s time, da daju općini desetinu.

6. Ako bi nesrećom koje obitelji ostale neopskrbljene zemljom, neka im se omogućiti preseljenje na Korčulu u mjesto zvano Knozine, koje pripada tamošnjem magistratu i Općini s time, da im se ne

zabrani obrađivati slobodnu zemlju, koju tamošnji ljudi zbog pomanjkanja radne snage ne mogu obrađivati.

7. Preostalim obiteljima na broju od 110 neka se odobri, da i dalje obrađuju zemlju, koju već sada obrađuju, prema vlastitim potrebama. Radi se o obiteljima, koje su se sklonile na Braču u mjestima Sumartinu, Bolu, Humcu, Pučišću, Postirama, Pustinju, Nerežišću, Supetru i Milni. Njima neka se u rečenim mjestima dodijele još potrebni dijelovi na općinskom zemljištu, koje običavaju slobodno obrađivati tamošnji seljaci i to tako, da novi stanovnici uživaju isti oprost od drugih dažbina, osim redovitih dažbina tamošnjem magistratu, na koje su vezani i ostali.

8. Ako dobara te vrste ne bi bilo dovoljno za potrebe sviju naseljenika, onima, koji bi ostali bez dovoljnog dijela zemljišta, neka se odobri obrađivati državnu zemlju i koristiti državne pašnjake, koje do onoga vremena nisu nikojim titulom ustupljene pojedincima. Podjelu neka izvrši tamošnji knez vodeći računa o potrebama pojedinaca, ali tako da ne premaši 30 motika po glavi. Svi moraju davati točno desetinu od plodova, koja se desetina svake godine daje dražbom u zakup, a koja se ulaže u fiskalnu komoru u Splitu.⁵³⁾

* * *

Dva dana iza toga, 11. lipnja, gen. prov. kač. Zorzi Morosini izvijestio je vladu, kako je iz Splita otišao na otoke, da riješi pitanje smještaja iseljenika iz Makarske i njenog Primorja, jer se ta stvar nije mogla više odgađati. On je tamo pronašao 230 obitelji s ukupno 1.755 duša, između kojih su 400 njih sposobni za oružje, svijet poznat svojom vjernošću i junaštvom. Morosini je nastojao dati tim obiteljima zemlju, koja se po mogućnosti nalazi uz zemlju, koja im je već prije bila dodijeljena. U potpunom pomanjkanju zemlje dao je premjeriti zemlju, koja je do onda bila u rezervi. On je prije toga uzeo točne informacije od domaćih na otocima, koji su predstavljali plemiće, pučane i narod i uz pomoć njihovu, kao i uz pomoć kavaljera soprintendanta Radoša, uspio je obaviti posao.⁵⁴⁾

Na Morosinijev izvještaj vlada je dukalom dužda Domenica Contarinija od 25. lipnja 1672. pohvalila kav. Morosinija za uspješno obavljeni zadatak. Ona hvali gen. providura, što je spretno znao spojiti potrebe novih stanovnika s održavanjem privilegija općina onih mjesta, gdje im je Morosini odredio boravište. Senatu je mnogo stalo do toga, da se pri tom ništa ne oduzme starim stanovnicima i ne oštete njihove općine kao i to, da se ne umanjuju državni prihodi s obzirom na dažbine dužne državi, na koje je gen. providur obavezao i nove obitelji u pitanju ubiranja plodova. Tako je Morosini riješio pitanje na zadovoljstvo vlade.⁵⁵⁾ Suvišno je ovdje i istaknuti, koliko je vladi bilo stalo, da u nastojanju da zadovoljni iseljenike na otocima, prema kojima je bila materijalno i moralno obavezna, ne povrijedi prava starih stanovnika i tako kod njih izazove revolt,

i da pri tom ne povrijedi interese države, koji su za nju zaista bili suprema lex.

Morosini je međutim prilikom posjete otocima pronašao više nepravilnosti, koje su tamo stanovnici počinili. Morosini je u izvještaju senatu priznao, da se je u poslu dodjele zemlje Primorcima ravnao prema izvještajima delegata, koje je prethodno bio poslao na teren, i prema savjesti starih stanovnika. Tako su mu stari stanovnici na Hvaru pismom od 14. prosinca 1671. dali svoje mišljenje, koji bi se dio otoka mogao ustupiti novim stanovnicima, a da ne ide na uštrb starih stanovnika. Međutim su neki prekršili odluke vlasti, ušli na tuđe zemljište i zasadili voćke na zabranjenim mjestima, koja pripadaju tamošnjoj Općini, i gdje se ne sadi vinova loza, nego gdje zemlja služi samo za ispašu stoke i za sijanje. Takvi su na taj način znatne prihode Općine sebi prigrabili i ujedno oštetili državu. Zato je on prilikom posjete Hvaru iznio na vidjelo niz vladinih dekreta, osobito onaj gen. providura Francesca Molina od 9. srpnja 1625. Morosini je nato poslao na teren ljude, da izvide prekršaje i ustanove koja su zemljišta zasadena vinovom lozom. Iz njihova se izvještaja vidjelo, da je tako nepravilno zauzete zemlje bilo oko tisuću motika. Neka su od tih zemljišta ti pojedinci prekršitelji sami obradili, a druga su dali obraditi pomoću kolona otvoreno prezirući zakone od 20. ožujka 1450., 18. veljače 1466., 4. srpnja 1468., 12. srpnja 1486., 14. veljače 1502. i 27. veljače 1541., osim toga što su isti prekršili statut grada od 27. kolovoza 1432. i 17. travnja 1460.⁵⁶) Svi ti zakoni ustanovljuju kraj uz more (la spiaggia) za zajedničko korištenje kao pašnjake izričito zabranjujući, da se tamo sadi vinova loza. Pošto je Morosini o tome izvijestio vladu, dobio je od senata nalog dukalom od 17. prošlog kolovoza, da proglasom spriječi takav daljnji postupak.

Neki su se od pogođenih usprotivili tome te su pokazali neke isprave, za koje su držali, da će obraniti njihova prava. Morosini je međutim ostavio sve zabilježeno i propisano kod fiskalnog advokata dra. Giovannija Soppe Fortezze kao deputata, da brani državne interese. U pitanju su bile nedozvoljene dobave i otvorene prijevare prema Općini, kojoj je trebalo barem priznati šestinu od plodova, koja se daje općinama. Međutim neko je od njih dao malo, a neko nimalo, kako se vidi iz zabilježaka dražbi na mošt.

Uočivši sve to, Morosini je 9. siječnja 1673. naredio slijedeće: svi koji posjeduju vinograde na obali na općinskom zemljištu bilo milošću ili koncezijom, ako nemaju investituru ili potvrdu senata, imaju se smatrati lišenima tog zemljišta. Među glavnim krivcima ove vrste ističu se kavaljer Bevilacqua, Ivan Starijanić (Giovanni Antiquario) i Pietro Angelini. Bevilacqua je prijevarom izvukao dukalu od 8. svibnja 1669. Seljaci, koji su radili na sađenju vinograda na tim zemljištima, neka iz državne samilosti ostanu i dalje uživaju plodove svog znoja, kako oni, koji su obradivali vinograde gospodara, tako i drugi, koji su radili kao koloni uz obavezu ipak, da

Općini daju šestinu od plodova i umjesto dijela, koji su do onda davali uzurpatorima, ubuduće će davati četvrtinu od mošta državi za pomoć arsenalu. To su dragovoljno priznali prokurator i pučana. Prihodi pak, koji proizlaze od globa za prekršaje i otimačine od privatnika u korist države, treba da se upotrebe za vrijeme sadenja u tim mjestima i treba da se dadu na dražbu od tamošnjeg magistrata za količinu vina, koja ide Općini prilikom procjene. Ujedno se zabranjuje, da se ubuduće sade novi vinogradi i obnavljaju stari bez dozvole vlasti. Hvarskom knezu treba uvijek dostavljati kopiju mjera vinograda i označiti mjesto, gdje se vinograd nalazi.⁵⁷⁾

Iz jednog procesa iz godine 1818., koji su vodili stanovnici Gdinja zbog zemljišta između Smrske i Medvidine, saznajemo nekoliko interesantnih podataka o dodjeli zemljišta na ovom području izvršenoj po kav. Morosiniju. 3. lipnja te godine izvješćuju Gdinjani, da su se iz Kandijskog rata 80 obitelji tamošnjih novih stanovnika postepeno vraćali u stari kraj Makarsku i njeno Primorje tako, da je u prvoj polovici 19. st. na Hvaru ostalo svega 14 familija novih stanovnika, koje posjeduju zemljišta doznačena navedenim osamdeset familijama. Od toga 11 familija živi u samom Sućurju. Isti osim toga posjeduju na kopnu posebna dobra, za koja su uvjereni bili mletačku vladu, da su ih izgubili u vrijeme turske invazije. U vrijeme Morosinija u Gdinju je bilo svega sedam kuća starih stanovnika. U međuvremenu one su se namnožile i u vrijeme parnice brojile su 60 kuća, a jedni i drugi koriste staru količinu zemljišta, što predstavlja osnovnu povredu pravde i jednakosti. Novi stanovnici su tom prilikom dobili od mletačke vlade 30 motika po osobi s izričitom napomenom, da se ta mjera zemlje po glavi ne smije premašiti. Oni su zato morali davati deseti dio od ubranih plodova. Morosini je predvidio i slučaj, da neka od familija novih stanovnika izumre. U tom slučaju zemlja se morala vratiti općini. Umjesto toga ispražnjena i napuštena zemlja nije bila vraćena komuni, nego je sva ostala na raspolaganju neznatnom broju preostalih familija novih stanovnika preko svake potrebe i mjere. To se protivi intencijama države, koja je dala izbjeglicama novo zemljište na otočju za izgubljeno zemljište na kopnu, a ne u druge svrhe. Da je napuštena i suvišna zemlja novih stanovnika na Hvaru bila vraćena općini, nju bi dobili namnoženi seljaci Gdinja na obradu, a ovako su oni morali uzeti zemlju od novih stanovnika u zakup i tako plaćati trostruke daće: državi i općini po desetinu, a novim stanovnicima četvrtinu. Budući da je teren za sadenje vinograda jako krševit, to samo proizvodni troškovi odnesu polovicu od ubranih plodova. Ako se tome dodaju daće državi, općini i novim stanovnicima u ime zakupa, Gdinjanima preostaje tek desetina od plodova.

Zato Gdinjani mole, da se novim stanovnicima ograniči zemljište na 30 motika po osobi, a kako bi je mogli koristiti seljaci Gdi-

nja putem pravednih doznaka od strane općine uz plaćanje desetine državi i općini.⁵⁸⁾

Ne da se nijekati, da je proriđeno novo stanovništvo u toku vremena postalo nova vrsta eksploatora u odnosu prema starim stanovnicima. Ali s druge strane sačuvana arhivska građa o borbama za stečene privilegije u toku cijelog XVIII. st. s brojnim popisima novog stanovništva na otočju i njihovom razvijenom trgovinom vunom, uljem i dr. očito se protivi iskazu Gdinjana, prema kome su novi stanovnici na Hvaru pali na ciglih 14 familija. Ovdje su Gdinjani pokušali obmanuti novu austrijsku vladu u tom sporu s novim stanovnicima, kao što su obmanuli novi stanovnici staru mletačku vladu.

* * *

Vlasti su se brinule opskrbiti nove stanovnike i pašnjacima, jer su im ovi bili neophodno potrebni za uzdržavanje stoke.

Tako je brački knez Zorzi Calergi na temelju komisije gen. providura kav. Zorzija Morosinija označio za obradu i uzdržavanje obitelji Primoraca odlukom od 9. prosinca 1673. neke pašnjake, koji su pripadali državi, a nalazili su se na području luke Rasohatica između Selca i mora pod određenim uvjetima navedenim u Morosinijevoj terminaciji. Gen. prov. Pietro Civran bio je zamoljen od poglavara tamošnjih obitelji, koje su se naselile u Sumartinu, da im se potvrde dodjele tih zemljišta, što je Civran spremno i učinio, ali s tim, da se u potpunosti uvaži dekret bračkog kneza Zorzija Calergija od 9. prosinca 1673., kojim se rezervira pašnjak Planić kao vlasništvo obitelji Tommaseo. I opet jedan znak, kako su mletačke vlasti pazile, da ne povrijede stara prava.⁵⁹⁾

* * *

Nakon podjele zemlje izvršene od generalnog providura kav. Zorzija Morosinija neposredno iza Kandijskog rata nailazi se na relativno mali broj investitura danih novim stanovnicima na otočju u periodu između Kandijskog i Morejskog rata, u toku ovog drugog i iza njega, uzevši u obzir dakako samo one nove stanovnike, kod kojih se izričito navodi, da pripadaju toj skupini.

9. veljače 1675. god. Marko Marasović dobio je zemlju na Visu na mjestu zvanom Kavolgenica dugu 100 paša, široku 40 paša, ukupno 40 motika.⁶⁰⁾

Godine 1679. izdana su dva zemljišta: jedno 29. listopada u Komiži na Visu na mjestu zvanom Račina Špilja u veličini od 30 motika za tri člana familije izdano je Pavlu Martinisu, novom stanovniku sada kršćaninu, a bivšem Turčinu (già Turco fatto cristiano) s time, da daje šesti dio od plodova općini prema Molinovoj terminaciji.⁶¹⁾ — Drugo je zemljište dobio 30. prosinca Juraj Katu-

narič zvan Balčić s bratom Petrom i sinom Matijom na Visu na mjestu zvanom Zagradac u iznosu od 90 motika računajući 30 motika po glavi.⁶²⁾

U XVIII. st. našao sam investituru narednika (sargente maggiore) Petra Ljubotine, koji se naziva »oltrammarino«.⁶³⁾ Ljubotina je zamolio 24. listopada 1701. g. od hvarskog kneza i providura preko kapetana Jeronima Buće potvrdu dodijeljenog mu zemljišta od strane mletačke vlade 20. srpnja iste godine. U dukali se ističu njegove zasluge stečene u službi mletačke vlade u najkrvavijim prilikama kako u Dalmaciji, tako i u Levantu. Zemljište se nalazi u Hvaru na mjestu zvanom Lučišća u uvali Piščena (Pischiena) ili Ebadić, graniči zemljištem samostana sv. Nikole i brdom Dubovi Dol, a navodi se da je beskorisno i kamenito (inutile e sassoso).

* * *

Zbog preuzetnog vladanja nekih od novih stanovnika nije čudo, da je dolazilo do međusobnog sumnjičenja i nesloge između starih i novih stanovnika u pitanju vinograda i pašnjaka. Takav jedan spor sadrži terminacija gen. prov. Francesca Grimanija od 1. srpnja 1755. između starih i novih stanovnika sela Pupnata na otoku Korčuli. Ovi su se odlukom vlade još iz 1646. god. bili sklonili u selo Račišće, koje pripada toj Općini, a do spora je došlo zbog uporabe pašnjaka i voda. Stari su stanovnici zaniijekali novima pravo korištenja pašnjaka i voda tvrdeći, da se novi stanovnici moraju opskrbljivati pašnjacima i vodom na zemlji, koju su dobili od države (tri kampa^{63a)}) po glavi, na temelju terminacije gen. prov. kav. Morosinija od 9. lipnja 1672. god. Grimani je u tom sporu pronašao nepovjerenje jednih prema drugima i neslogu među njima, zbog čega se već dugo međusobno uznemiruju i troše. Proučivši stare spise, osobito terminaciju gen. prov. Carla Pisanija od 6. listopada 1713. i Marc' Antonija Diedo od 11. travnja 1722., Grimani je odredio, da novi stanovnici moraju nastaviti uživati pašnjake i vode u granicama općine Pupnata, gdje su upravo prije više godina navoamo podigli pastirske kuće i kolibe te pojate za stoku i gdje posjeduju zemlje i šume, koje posebno njima pripadaju, a te su zemlje novi stanovnici dobili na temelju navedenih terminacija i preko nacarta i katastrika izrađenog god. 1722. Uбудuće se moraju uzeti kao zajednički pašnjaci i vode između novih stanovnika sela Račišća i seljaka općine Pupnata naizmjenice, tako da jedni drugima ne nanose štete.⁶⁴⁾

Čini se međutim, da parničari nisu bili zadovoljni s odlukom gen. prov. Grimanija. Ovdje su nezadovoljnici mogli biti samo stari stanovnici Pupnata. Stvar je došla pred senat i ovaj je svojom odlukom od 16. kolovoza potvrdio Grimanijevu odluku od 1. srpnja te naredio starim i novim stanovnicima u Pupnatu i Račišću, da se u potpunosti drže odluke gen. providura i žive u međusobnom mi-

ru.⁶⁵) U ovom je slučaju došla do izražaja prepotentnost starih stanovnika Pupnata i njihovo skrajnje nerazumijevanje za potrebe novih doseljenika. Direktno zalaženje na teren dobrobiti danih novim stanovnicima nalazimo na izmaku XVIII. st. u žalbi novih stanovnika u selu Gdinju.

Proglasom gen. prov. Zorzija Morosinija od 16 srpnja 1672. bilo je zabranjeno predstavnicima i općinama na otocima, da raspolažu dobrima u mjestima danim novim stanovnicima, bilo da koja obitelj Primoraca izumre ili iz kojih drugih razloga. U tom je slučaju trebalo najprije namiriti određenim dijelovima one obitelji Primoraca, koje nisu bile u potpunosti zadovoljene zbog pomanjkanja zemlje, tako i iz drugih razloga. Poglavari i suci novih stanovnika potužili su se gen. prov. Angelu Diedu, da su tamošnji magistrati i općine, odnosno prokuratorji crkve u selu Gdinju, prezirući navedeni Morosinijev proglas, počeli krčiti zemlje u Dolu na mjestu zvanom Žiljina Špilja, koja pripada novim stanovnicima. Diedo je nato naredio terminacijom od 25. kolovoza 1790., da se odustane od daljnjeg krčenja tog zemljišta pod prijetnjom globe od 100 dukata.⁶⁶)

Ovaj primjer s druge strane pokazuje, kako su se i novi stanovnici grčevito držali dobivenih prava i nisu davali starim stanovnicima dirati u njih. Primorci su često puta pokazali nerazumijevanje za iste naredbe generalnih providura i vlade, kad im ove nisu išle u korist. Tako je Luka Žegec, nasljednik pok. zastavnika Marka Žegeca, bio prisiljen zatražiti zaštitu vlasti, jer Marija udova pok. Antuna Hajduka i Stjepan Sepetić pok. Grgura iz Gdinja na Hvaru, kolonji zemlje, koja pripada Žegecu, a koja se nalazi u dolini zvanoj Smirčić između Smrske i Medvedine, mjesta, koja su doznačena Primorcima, nisu htjeli priznati Žegeca kao vlasnika i davati mu uobičajeni dohodak od zemaljskih plodina. Gen. prov. Alvise Foscarini naredio je 2. srpnja 1779. navedenim kolonima, da izvršavaju svoje obaveze prema Žegecu pod prijetnjom globe od 500 dukata.⁶⁷) Ova drastična sankcija u ovom ne toliko važnom slučaju nemalo začuđuje.

* * *

Animoziteti, koji su se iz dana u dan sve više javljali između starih i novih stanovnika zbog povrijeđenih prava, osjetili su se pomalo i u crkvenim krugovima tim više, što je tu došla u pitanje i teritorijalna nadležnost starih župnika prema novopridošlim stanovnicima i franjevcima kao njihovim duhovnim pastirima.

Prema sačuvanim vrelima prvo reagiranje na povrijeđenu kompetenciju od strane Primoraca i njihovih fratara nalazimo prilikom vizitacije hvarskog biskupa Vincencija Milanija Sućurju god. 1658., dakle u toku samog Kandijskog rata. Na upit biskupov, koliko je duša u župi, mjesni župnik Tomaso Malini, koji u Sućurju službuje jednu i po godinu, odgovara, da župa broji 160 duša, ne

računajući tu nove stanovnike. Njihov mu broj nije poznat, budući da su oni podvrgnuti u duhovnom pogledu ocima franjevcima, koji im dijele sakramente. Župnik im je u više navrata zabranio dijeliti sakramente, jer to predstavlja miješanje u njegovu kompetenciju, ali se oni nisu tome pokorili, nego dapače dijele sakramente i starim stanovnicima, njegovim župljanima. Tako oni ispovijedaju njegovu rođakinju Katarinu Stjepana Stipičević i krstili su dijete njegova župljanina Prima Bengića. Franjevci su osim toga uveli u župu praznovjerje kri krštavanju djece dajući kumovima da nose po jednu od 12 svijećā, na kojima bi ispisivali po jedno ime apostola. Novorođenče je dobivalo ime onog apostola, čije ju svijećū izvukao onaj, koji ga je na krštenju držao. Na taj su način fratri privlačili k sebi na krštenje mjesno stanovništvo i pomoću praznovjerja kršili župnikovu jurisdikciju. Prema župnikovu iskazu navodno božja je srdžba dopustila, da sva ta djeca umru, kako bi se spriječio pad ljudi u tu zabludu.

Franjevci nose zadnju popudbinu bolesnima kako u novom, tako i u starom selu novim stanovnicima mimo župnikove zabrane. Oni dijele sakramente kako novim stanovnicima, tako i hajducima i onima sa oružanih brodova, koji se povremeno tu zadržavaju na straži.⁶⁸⁾

Istoga dana po podne biskup je posjetio franjevačku kapelu Sv. Križa, koja pripada istoimenom samostanu. Ovdje žive franjevci, koji su predvodili posljednje migracije Primoraca. Prema biskupovu opisu crkva je bila prilično dobro opremljena crkvenim posudem i paramentima kao i slikama. Pred biskupa je istupio fra Mihovil Jelavić, vikar samostana Sv. Marije u Zaostrogu, i odgovarao je na biskupova pitanja. Na pitanje, tko je dao franjevcima dozvolu da dižu kapele i služe misu, fra Mihovil je odgovorio, da mu to nije poznato, kako je do toga došlo, jer je on u to vrijeme bio u Italiji. Biskup je nato zatražio od njega, da tu stvar ispita i dade o tome račun. Fra Mihovil je potvrdno odgovorio na pitanje, da li franjevci dijele narodu sakramente. Taj je odgovor obrazložio makarski biskup Petar Kačić. On je prilikom svog boravka u Rimu dobio dozvolu, da njegova redovnička braća mogu posluživati sakramentima svoje duhovno stado, koje su preveli s kopna na otočje bježeći ispred Turaka. Budući da nemaju krstionice, fratri krste nad zdjelom i zatim krsnu vodu bacaju u vatru. Njihov pak biskup dijeli sakramenat zadnje pomasti. Što se pak tiče uskršne ispovijedi i pričesti, župljani primaju te sakramente kod svoga župnika, dok se novi stanovnici ispovijedaju i pričešćuju kod fratara. To isto vrijedi i za ostale sakramente.⁶⁹⁾

Sutradan je vikar samostana u Zaostrogu fra Mihovil Jelavić zamolio biskupa, da posveti jedan kalež. Biskup je nato otišao na mjesto zvano Gubavac, gdje su se naselili novi stanovnici, i ušavši u oratorij rečenih otaca slušao je misu, koju je rekao biskupov kapelan don Zuanne Leonardis, iza čega je posvetio kalež u prisustvu

mnogih seljaka iz Sućurja i novih stanovnika, a iza toga je pošao u franjevački samostan.

Toga dana po podne zamolio je fra Mihovil biskupa Milanija, da fratriba dozvoli dijeliti sakramente samo Primorcima ukazujući mu na opasnost, koja bi iskrsla među novim stanovnicima u slučaju, da im ta dozvola ne bi bila dana u tim teškim ratnim vremenima. Time franjevci ne žele dirati u kompetenciju kako hvarskog biskupa, tako i domaćeg župnika u Sućurju. Oni su spremni u svemu se podvrći njihovoj nadležnosti. Ne želeći biskup, da se u tim nemirnim ratnim vremenima izazivaju neredi i štete po vjernike, uslišio je molbu fratara i dao im dozvolu da krste, ali samo djecu Primoraca i to u župnoj crkvi u Sućurju i da uzimlju sveto ulje za zadnju pomast iz župne crkve i inače da se pridržavaju reda i podložnosti prema biskupu i župniku.⁷⁰⁾

Prilikom vizitacije hvarskog biskupa Andreisa god. 1669. konstatirano je, da fratri i dalje dijele sakramente vjernicima. Međutim ovom prilikom ne dolazi do izražaja neprijateljsko raspoloženje između starih i novih stanovnika i njihovih svećenika, kako smo vidjeli prilikom vizitacije biskupa Milanija, Biskup Andreis smatra franjevce za svoje podložnike i zato im ide u vizitaciju. Fra Mihovil Jelavić vrši župničku dužnost, biskupu je pokazao sv. ulje, koje uredno čuva. Oratorij i hospicij se nalaze u dobrom stanju i disciplini. Pored njih nalaze se i franjevci, koji su došli s izbjeglicama ispred Turaka iz Makarske i njenog Primorja prije Kandijiskog rata. Njihov je gvardijan fra Marijan Serotić. I njihov oratorij i hospicij Sv. Antuna posjetio je biskup Ivan Andreis. Iz njegova ispitivanja župnika u Gornjem Humcu nailazimo na neke podatke o moralu novih stanovnika. Na pitanje, da li u mjestu ima lihvara i priležnika, župnik odgovara na prvi dio negativno, a u vezi s drugim dijelom pitanja ističe kao priležnika novog stanovnika u Povlju Tadiju Martinovića, koji drži u kući djevojku, kećer pok. Ivana Vrsalovića. S njom ima dvoje djece, jedno mu se rodilo prošlih dana.⁷¹⁾

I iz vizitacije hvarskog biskupa Giovannijsa Priulija iz god. 1681. saznajemo tu i tamo koji detalj o životu novih stanovnika u Sućurju. Prokurator crkve Sv. Jurja u Sućurju Luka Mulalović na pitanje, da li ima u mjestu kojeg svećenika ili klerika, koji bi mogao pomoći župniku, jer je ovaj jako ostario, odgovara, da u mjestu ima jedan franjevac, koji živi u hospiciju. Na isti upit isti je odgovor dao i drugi prokurator Pavao Zamaria.⁷²⁾

Stari župnik Toma Malino u jednom odgovoru biskupu spominje novog stanovnika Petra Andrijaševića, koji se nije ispovijedio i pričestio već čitavi niz godina i ne plaća crkvi desetinu. Isti moli biskupa, da vrate crkvena dobra oni, koji ih drže. On se tuži na oce franjevece iz hospicija Sv. Antuna, koji ubiru desetinu od novih stanovnika na štetu župnika. Oni ubiru tu desetinu na zemlje i vinograde ustupljene novim stanovnicima od strane Hvarske ko-

mune, kojoj daju dominikalu, ali odbijaju dati crkvi desetinu.⁷³) Pitanje dakle, teritorijalne crkvene kompetencije, a dosljedno tome i pitanje o davanju crkvene desetine od strane novih stanovnika mjesnim župnicima nije bilo riješeno ni na izmaku XVII. st.

Tako su novi stanovnici na otocima dobili većim dijelom potrebnu zemlju za obrađivanje i uzdržavanje svojih obitelji. Oni su u novom kraju formirali čitava naselja, koja su zasebno živjela, odijeljeno od starih stanovnika, jer su novi stanovnici uživali povlastice, na koja stari stanovnici nisu imali pravo. Njima je više odgovaralo da žive odijeljeno od starih stanovnika, kako bi lakše mogli koristiti svoje povlastice, jer miješanjem sa starim stanovnicima moglo je doći do zlorabe oslobođenja od dažbina, koja su uživali Primorci, a time je prijetila opasnost, da oni izgube svoje povlastice, kako ćemo u daljnjem toku vidjeti. Novi je život u novom kraju započinjao s jedne strane u tuži za rodnim krajem, a s druge strane u borbi protiv Turaka, ispred kojih su se i sklonili na otoke, jer su njihovi muškarci sposobni za oružje neprestano zalazili natrag na kopno i četovali protiv Turčina. Ta njihova borba za oslobođenje staroga kraja odvijalo se paralelno s borbom za dobivene povlastice od mletačke vlade, jedinu nagradu za podlaganje Veneciji i proljevanje vlastite krvi u njezinoj službi na dalmatinsko-turskoj granici.

DANA OBEĆANJA I PREUZETE OBAVEZE

Predbacuje se Veneciji da se nije nikada držala zadane riječi. To se međutim faktima ne da dokazati, pogotovu ne kao pravilo u njezinoj politici. Mi smo doduše i ovdje vidjeli primjer pogažene riječi. Venecija je obećala Primorcima, da će ih štititi od turskih upada i da će zato podići stanovite utvrde. Mleci međutim nisu to nikad izveli i narod je i pod njihovom vlašću bio izložen neprestanim turskim provalama. I na drugim je područjima Venecija pružila premalo pomoći u obrani Krajine od Turaka. Ona je još više pogazila zadano obećanje, kad je mirovnim ugovorom na koncu Kandijskog rata predala natrag Turskoj Makarsku i njeno Primorje. To su gole činjenice, koje trebaju objašnjenje u sklopu cjelokupnog tadašnjeg položaja Venecije. Postavlja se pitanje, da li je uopće Venecija mogla u tim teškim prilikama bolje pomoći Primorcima. Da im je mogla bolje pomoći i izgraditi obećana utvrđenja, ona bi zacijelo to učinila ne samo radi zadane riječi, nego i iz vlastitih strateških i ekonomskih interesa. Isto bi tako bilo apsurdno tvrditi, da su Mlečani tako jednostavno predali Krajinu Turcima nakon završenog rata. Slabi uspjesi u ratu i opći tadašnji njezin slab položaj silio ju je na popuštanje.⁷⁴)

Ali tamo, gdje je mogla, Venecija je držala zadanu riječ. Ovdje ću ukazati na držanje zadane riječi od strane Mletaka u pitanju obdržavanja privilegija danih Paštrovićima i Primorcima, koji su

ostali živjeti u starom kraju, a u drugom radu posebno ću obraditi borbu iseljenih Primoraca na obližnjem otočju za očuvanje stečenih privilegija, u kojoj je borbi mletačka vlada konstantno stajala na braniku danih privilegija.

A. Paštrovićima

Privilegijima danim Paštrovićima pozabavit ću se nešto više, jer oni predstavljaju temelj za privilegije dane Primorcima i jer obdržavanje istih predstavlja konkretnu realizaciju obdržavanja povlastica danih Primorcima te će se neki slučajevi iz parnic, koje su Primorci morali voditi u obrani svojih privilegija, moći objasniti pomoću analognih slučajeva iz borbe za održavanje privilegija Paštrovića.

Generalni pomorski kapetan Francesco Bembo sklopio je 4. travnja 1423. prilikom podlaganja Paštrovića Veneciji neku vrstu sporazuma s njihovim predstavnicima, koji je sporazum vlada kasnije potvrdila. Za privilegije Primoraca, koji se osnivaju na povlasticama danim Paštrovićima, važna su dva člana. Članom 4. daje se Paštrovićima odobrenje, da se mogu skloniti na teritorij Republike u slučaju turske provale na njihovo područje. U tom slučaju vlada im je dužna dati kuće za stanovanje u najbližem kraju, kao na pr. u Kotoru, i pobrinuti se za njihovo izdržavanje. U čl. 8. Republika se obavezuje, da ne će od njih tražiti plaćanje carine ni mitničarine niti ih obavezivati na bilo koju vrstu dažbina i regalija, jer oni nisu navikli plaćati bilo što i bilo kome.⁷⁵⁾ Privilegiji Paštrovića bili su obnovljeni i potvrđeni dukalom senata od 16. studenoga 1610.⁷⁶⁾

Mletačka je vlada održala obećanja dana Paštrovićima i izvršavala obaveze preuzete navedenom prilikom u toku cijela slijedeća četiri stoljeća, iako su se Paštrovići imali prilike češće potužiti vladi na nepoštivanje njihovih povlastica od strane područnih mletačkih organa. O žalbama Paštrovića zbog nepoštivanja danih im privilegija izričito se govori u dukali dužda Andrea Grittija od 29. svibnja 1529. upućenoj načelniku Budve Girolamu Celsiju, te se ističe, kako se to protivi nakanama vlade.⁷⁷⁾ Gritti naređuje Celsiju, da se ne smije mješati u povlastice Paštrovića niti ih priječiti u korištenju njihovim povlasticama, nego ih mora ostaviti, da se na osnovu tih privilegija sami sobom ravnaju. Sam ton dukaie nam jasno kazuje, da je u ovom slučaju kršitelj paštrovićkih privilegija bio sam budvanski podesta Celsi, jer se njemu lično naređuje, da se ne miješa u unutrašnje stvari i poslove Paštrovića, te da ih pusti na miru uživati dobivene povlastice.

40 godina kasnije 4. svibnja 1568. budvanski podesta i kapetan Polo Dolfin ustaje na obranu paštrovićkih privilegija. Budvanska je naime općina donijela u svome vijeću odluku, da se i Paštroviće obaveže na kulučenje, iako su Paštrovići na temelju dobivenih

privilegija oslobođeni svake vrste kulučenja i svih dažbina. Na žalbu Stjepana Becića, sina plemića Vuksana iz plemena Paštrovića, protiv takvog gaženja njihovih privilegija načelnik Dolfin izdaje terminaciju, kojom oslobađa Becića i ostale Paštroviće od obaveze, da se pokoravaju zaključcima budvanskog vijeća.⁷⁸⁾

Iste godine 16. lipnja paštrovički trgovci Nikola Davidović, Damjan Rađov i drugovi bili su dovezli u Mletke na prodaju stanovitu količinu svinjetine. Bilo je dovoljno, da se pozovu na privilegije dobivene od vlade, prema kojima ne podliježu nikakvim dažbinama, i da budu oslobođeni od plaćanja carine.⁷⁹⁾

Navedenog Stjepana Becića su u Sibeniku prisilili iste godine na davanje uobičajenih carina, na što se je ovaj potužio mletačkoj vladi. Ova je dukalom dužda Pietra Loredana od 15. srpnja 1568. naredila šibenskom knezu i kapetanu Gio. Batt. Calbu (nom. Calbo), da se na temelju privilegija danih Paštrovićima ne smije nijednom pripadniku tog plemena naplaćivati bilo koja vrsta dažbine.⁸⁰⁾

1. travnja 1570. kotarski rektor i providur na temelju paštrovičkih povlastica izdao je stanovniku Splita knezu Dominiku pok. Ivana Mikovića iz plemena Paštrovića litterae patentes za prijevoz robe oslobođene od carine. Splitska općina međutim nije htjela uvažiti Mikovićeve litterae patentes, nego ga je prisilila na davanje carine. Na Mikovićevu pritužbu vladi gen. providur Giacomo Foscarini izdao je 8. kolovoza 1571. terminaciju, kojom je naredio svim magistratima u Dalmaciji i Albaniji, da poštuju povlastice dane Paštrovićima i da od plemena ne traže nikakve kuluke ni dažbine.⁸¹⁾

Magistrat za trgovinu u Mlecima (Cinque Savj sopra la Mercanzia) naredio je Girolamu Morellu, pisaru za izvanredne poslove (Scrivano all'Offizio di Extraordinarij) na Rialtu, da mora naplatiti 1 solid po glavi od svakog vlasnika trgovačkih brodova, koji dovoze robu u Mletke. Morello je tu dažbinu naplatio i od Nikole Paštrovića, koji je dolazio u Mletke svojim brodom iz Lješa. Nikola se je potužio Magistratu za trgovinu i na temelju paštrovičkih privilegija zamolio, da bude oslobođen rečene dažbine. Nikolinu traženju se međutim bio usprotivio nastojnik u lučkim skladištima (soprastante de Magazini Doana de Mar) Marangon sa svojim advokatom. Magistrat je 31. srpnja 1582. s četiri protiv jednog glasa oslobodio Nikolu Paštrovića navedenog plaćanja.⁸²⁾

Deset godina iza toga izaslanici Paštrovića Ivan Stjepanov, Nikola Rađov i Đorđe Lukin potužili su se vladi, da im se u gradovima Dalmacije i Albanije ne poštuju privilegije i zamolili, da im se ponovo potvrde dane povlastice, što je vlada i učinila dukalom od 1. travnja 1593. te zabranila svim svojim podanicima, da diraju u privilegije dane Paštrovićima.⁸³⁾

18. svibnja 1605. vlada je naredila pisaru i nadzorniku u luci, da izdaju bolete na sve vrste robe, koje se uvoze u grad s morske strane, kako bi se naplatila carina. Za robu Paštrovića međutim, koja se uvozi u grad, treba izdati bolete s nekim znakom ili zalo-

gom, da je to njihova roba i da ne podliježe plaćanju carine, te kasnije istima vratiti boletu, odnosno zalog, na što su pristali pobirači carine na vino, masnoću i žitarice.⁸⁴⁾

3. lipnja 1607. glavni pomorski zapovjednik (Capitano Generale da Mar) Zuanne Bembo, priznavajući zasluge Paštrovića za Republiku, potvrđuje im privilegije, koje im je dala mletačka vlada prilikom podlaganja Veneciji te naređuje svima, da poštuju povlastice dane plemenu Paštrovića.⁸⁵⁾

Ovakvih potvrda i konstantne obrane privilegija danih Paštrovićima od strane najviših organa mletačke uprave može se navesti čitav niz. Važno je za našu temu ovdje istaknuti, da su paštrovićki privilegiji vrijedili — kako dokazuje ovo nekoliko navedenih primjera — na teritoriju cijele države i bili su prošireni na sve vrste robe, koja je bila vlasništvo Paštrovića.

B. Primorcima

Kao što je Venecija kroz četiri stoljeća održala dana obećanja Paštrovićima i poštivala dane im privilegije, isto je tako stajala ona konstantno na braniku danih privilegija stanovnicima Makarske i njenog Primorja, kao onih, koji su nakon podlaganja Mlecima ostali u starom zavičaju, tako i onih, koji su se preselili na obližnje otoke. Ovdje je riječ o onima, koji su ostali živjeti na području Krajine.

Već pola godine nakon podlaganja Veneciji 19. kolovoza 1647. izdao je gen providur Leonardo Foscolo terminaciju, kojom je zabranio, da bilo tko opterećuje Primorce bilo kakvim dažbinama, jer su oni na temelju danih im privilegija oslobođeni svih vrsta dažbina i carina. Oni imaju pravo svoje plodove odnijeti i skloniti u bilo koje mjesto u Republici, a da pri tome ne plate nikakve carine.⁸⁶⁾

Vlada je prilikom podlaganja Primoraca obećala stanovništvu materijalnu pomoć u slučaju potrebe. Isti je Foscolo 23. prosinca 1648. god. na galiji pred Hvarom na žalbu kapetana brodicara Primoraca izdao terminaciju, kojom je naredio u skladu s dukulom senata hvarskom zakupniku carine za soli Nikoli Valle, da mora izdati rečenim kapetanima soli u iznosu od 50 kabala.⁸⁷⁾

Venecija je obećala Primorcima, da će se brinuti za njihovu sigurnost, a da je jedva šta učinila u tom pogledu. Deset godina nakon podlaganja Primoraca vlada je imala šta čuti od njih zbog tog neodržavanja riječi. Ona im je dala privilegije i njih je održala na snazi — konstatiraju Makarani i Primorci u svojoj velikoj žalbi — ali mnoga druga obećanja vlada nije ispunila. Oni su zamolili, da se utvrdi otok Sv. Petra, važna točka na granici protiv neprijatelja »ove spietatamente la barbarie turchesca satilla le brame contrò le nostre infelici persone...«⁸⁸⁾ Molba je bila uvažena i bilo je naređeno, da se taj otok utvrdi. Na specijalan nalog tadašnjeg

gen. providura Foscola radovi su na utvrđivanju započeli već davno prije toga, 17. siječnja 1647., ali utvrđivanje nije bilo dovršeno. Svijet je ostao izložen opasnosti od turske invazije. Nato su bili izabrani za prokuratora kapetan Grgur Pavlović pok. Martina i Nikola Kačić i poslani vladi kao izaslanici. Oni se pozivaju na dukalu od 8. veljače 1647., kojom im je garantirana sigurnost, a stanovništvo je u međuvremenu opalo od 15.000 duša na 5.000 i broj se ljudstva smanjuje i dalje, jer nemaju nikoga i ništa, da ih brani od neprijatelja. Vlada je nato zatražila od gen. prov. Zena potrebne obavijesti u vezi sa žalbom Primoraca, ali se čini, da njezin korak nije bio dovoljno efikasan, jer i nadalje u pogledu obrane novostecene Pokrajine nije bilo ozbiljno ništa učinjeno.

Iz ovoga se vidi, da je vlada držala obećanja tamo, gdje ju je manje koštalo, kao što je bilo oslobođenje novih podanika od plaćanja carine, ali posvetivši svu pažnju obrani Kandije, Venecija nije smatrala za neophodno, da osigura Krajinu novim utvrđenjima u obrani od Turčina na uštrb operacija na drugim za Mletke važnijim sektorima.

Stanovnici Rogoznice i Primorja potuzili su se preko kneza Matije pok. Jurja Kuzmanića, kako ih u nekim mjestima sile na plaćanje carine i davanje regalija, iako su oni na osnovu danih im privilegija oslobođeni svih dažbina. Pozivajući se na terminaciju gen. providura Dolfina od 27. rujna 1654., gen. prov. Adrea Cornaro 24. srpnja 1661. zabranjuje tražiti od rečenih stanovnika bilo kakve dažbine.⁸⁹⁾

4. ožujka 1665. gen. prov. Cattarino Corner na molbu stanovnika Makarske i Primorja, da im se potvrde privilegiji, na temelju prijašnjih dukala i terminacija potvrđuje im sve povlastice i oslobađa ih od svih dažbina.⁹⁰⁾

16. veljače 1675. vlada je pohvalila nastojanje gen. prov. Pietra Civrana, da ukloni zloupotrebe privilegija danih stanovništvu Makarske i Primorja,⁹¹⁾ a dukalom dužda Alvise Contarinija od 22. rujna 1677. bili su potvrđeni privilegiji Paštrovića, Peraščana, Primoraca i Poljičana.^{91a)}

Mletački dužd Francesco Morosini javlja 22. travnja 1690. god. providuru Alessandru Molinu, kako je delegacija Primoraca iznijela pred vladu brojne žalbe i molbe, o kojima vlada traži providurovo mišljenje. Vlada ostaje na stanovištu senata od 16. kolovoza 1664., da se poštuju oslobođenja od dažbina tamošnjeg stanovništva.⁹²⁾

Da bi vlada pokazala svoju dobrohotnost prema narodu Krajine, ona mu je pored potvrde privilegije od 22. travnja 1690. oprostila također jedan dug, koji je bio upisan na njihovo ime u uredu za carine na vino. Ona se u dopisu od 17. ožujka 1691., kojim to pitanje rješava, izričito obazuje na junačko držanje Primoraca u tadašnjem ratu s Turskom te nalaže gen. providuru Alessandru Molinu, da objavi narodu oprostjenje tog duga uvjeravajući ga o naklonosti vlade prema njemu.⁹³⁾

U XVIII. st. potvrdili su privilegije Primoraca: gen. prov. Marc' Antonio Diedo 8. kolovoza 1721.,⁹⁴⁾ kome su Primorci dali otpor u pitanju travarine, od čega ih je Diedo, ispitavši bolje stvar, i oprostio naredbom od 10. listopada 1722.;⁹⁵⁾ zatim gen. providur Zorzi Grimani terminacijom od 19. studenoga 1732.,⁹⁶⁾ gen. providur Daniele Dolfin 27. veljače 1736.,⁹⁷⁾ gen. providur Marin Antonio Cavalli 22. veljače 1739.,⁹⁸⁾ gen. providur Girolamo Maria Balbi 20. ožujka 1752.,⁹⁹⁾ gen. prov. Pietro Michiel 7. veljače 1763.,¹⁰⁰⁾ dužd Alvisse Mocenigo dukalom od 11. kolovoza 1764.,¹⁰¹⁾ gen. prov. Antonio Renier 22. travnja 1766.,¹⁰²⁾ gen. prov. Domenico Condulmer 31. svibnja 1769.,¹⁰³⁾ gen. prov. Alvisse Foscari 11. listopada 1778.,¹⁰⁴⁾ i gen. prov. Alvisse Marin 11. veljače 1749.¹⁰⁵⁾

Ovdje treba istaknuti, da su privilegiji dani Primorcima vrijedili samo za one stanovnike, koji su živjeli u Makarskoj i Primorju prije popisa stanovništva od 23. veljače 1689. god., a na kasnije se doseljenike te povlastice nisu protezale. To se izričito napominje u nekim od navedenih terminacija, kao na pr. u navedenoj dukali dužda Alvisse Moceniga od 11. kolovoza 1764.

Tako je Antun Ivanišević uputio vladi jedan memorijal, u kome je molio, da se privilegiji Primoraca protegnu na sve stanovnike Krajine, ali je isti dužd Alvisse Mocenigo dukalom od 30. kolovoza 1765. odbacio Ivaniševićev prijedlog te je ostao pri odredbi iz dukale od 11. kolovoza 1764.¹⁰⁶⁾ A gen. prov. Antonio Renier uputio je izričitu naredbu providuru Makarske, da se točno drži dukale od 11. kolovoza 1764. i one od 30. studenoga 1766., prema kojima pravo na privilegije imaju samo stari stanovnici Makarske i njezina Primorja iz 1690., a ne i kasniji doseljenici. Providur mora paziti, kako ne bi u toj stvari državi bila nanesena kakva šteta.¹⁰⁷⁾

Kao što navedeni privilegiji nisu vrijedili za stanovništvo Krajinje naseljeno u Krajinu iza 1690., isto tako oni se nisu protezali na Primorce iseljene iz Makarske i njenog Primorja prije podlaganja Veneciji. Tako se desilo kapetanu Grguru Kačiću, da je god. 1659. povezao tri tovara (tre cai) vina za svoju kuću na Korčuli, gdje se još prije podlaganja Mlecima bio preselio. Na putu je bio zaustavljen od izvanrednog providura u Splitu i bio je prisiljen da tu iskra i ostavi robu, jer je i tamo bila jaka oskudica. Kačić se zbog toga postupka obratio vladi i pozvao se na privilegije dane Primorcima, gdje su svi iz njegova roda izginuli u službi Republike, te je on ostao sa svojim sinom Petrom kao posljednji ostatak tog velikog roda.¹⁰⁸⁾ Vlada je zatražila mišljenje korčulanskog kneza Alvisse Zena preko gen. prov. Andrea Cornara. Zen je upozorio vladu, kako je kapetan Kačić krivo prikazao stvar, jer se na njega privilegiji Primoraca ne mogu odnositi, budući da se je on iselio iz Makarske u Korčulu prije njezina podlaganja Republici, tu se oženio i ima sina Petra. Zen usput navodi i neka druga izvrđavanja Grgurova i njegova sina Petra u vezi s nekim tamošnjim lokalnim obavezama.¹⁰⁹⁾ Kako se vidi, mletačka vlada i njen magistrat dobro su

pazili, da se ne bi preko određenih granica protegli Primorcima dani privilegiji, kako bi država što manje osjetila u prihodima od carina i drugih dažbina. Ona je međutim — kako navedeni primjeri pokazuju — ostala nepokolebljiva u poštivanju Primorcima jednom danih privilegija i često ustajala protiv svog vlastitog magistrata, kad bi ovaj neopravdano pokušao gaziti te privilegije.

* * *

Podlaganje stanovnika Makarske i njenog Primorja pod mletačku vlast u Kandijskom ratu predstavlja jedan od najtipičnijih primjera, kako se veće države znadu poigravati sudbinom manjih naroda i njihovih skupina u vlastitom interesu. Ne može se ustvrditi, da su Mlečani namjerno obmanuli Primorce, samo zato da bi im nanijeli zlo i štetu. Bilo bi pretjerano, neobjektivno, pa čak i nepravedno to ustvrditi. Cijeli kasniji njihov postupak prema novim stanovnicima to kategorički niječe. Ali s druge strane stoji, da su oni bacili na riziko imetak i živote tolikih tisuća ljudi podigavši ih protiv Turčina samo zato, da bi dobili što više ratnika na svojoj strani i mornara na svojim galijama te da bi rasteretili glavno bojište na Kandiji što odlučnijom diverzijom u Dalmaciji. Mlečani su vjerojatno računali i s mogućnošću, da izgube rat, i dobro su mogli predvidjeti, šta će se u tom slučaju desiti s jednim ustanicima protiv turskog režima u Makarskom Primorju. Ali Veneciji je bilo prije svega stalo do vlastitih interesa, a do tuđih samo utoliko, ukoliko se poklapaju s njenima. To se objektivno može predbaciti premudroj Sinjoriji. Oni su pomoću ustanika u Makarskoj i njenom Primorju i njihovih iseljenika na srednje dalmatinskom otočju stvorili jednu vrstu vojne krajine — zatočnike u službi presvijetloga dužda, koje su u svakoj potrebi znali pozvati natrag na kopno u borbu protiv Turčina prijeteci im se, da će im oduzeti dane im privilegije, ukoliko se ne bi odazvali pozivu za borbu. S druge strane davši privilegije novim stanovnicima na obližnjem otočju, koje nisu uživali stari stanovnici, oni su ubacili klicu nesloge između starih i novih stanovnika, koja je išla na štetu i jednih i drugih i njihov daljnji život na otočju bio je neprekidna borba kroz čitavo stoljeće i po sve do dolaska revolucionarne francuske vlasti u Dalmaciju, koja je likvidirala sve vrste privilegija. Međutim njihov daljnji život na otočju, osobito njihova borba za dobivene povlastice i za oslobođenje rodnog kraja od Turčina i uz to — zahvaljujući stečenim privilegijima i oslobođenju od svih vrsta carina — njihov uspon na gospodarskom polju — bit će predmet jednog drugog rada.

B I L J E Š K E

- 1) V. Klaić, Povjest Hrvata, Zagreb 1904., sv. II/3, 61.
- 2) N. d. 64.
- 3) J. Ravlić, Makarska i njeno Primorje, Split 1934., 107.

- 4) N. d. 109.
- 5) N. d. 112. — G. Novak, Naseljavanje otoka srednje Dalmacije u novom vijeku, Jadranska straža, god. 1938., br. 3, 97.
- 6) J. Ravlić, n. d. 114. i bilješka 188. na str. 171.
- 7) I. m. 121. — S. Zlatović, Izvještaj o Bosni g. 1640. o. Pavla iz Rovinja, Starine XXIII/1890., 17. i 19. — G. Novak, Obnova i naseljavanje otoka Visa poslije haranja Katalonaca 1483. godine, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, sv. I/1952., 7. i d.
- 8) A. Lulić, Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo Litorale, ossia Primorje, Split 1860., 40-41. — Ravlić, n. d. 122-123. — Real je zlatni novac, koji je prvi dao kovati Karlo I. Anjou (1266.-1285.) u Barletti i Mes-sini sa svojim likom u zamjenu za drugi zlatni novac zvan augustal. Realima su se nazivali zlatni i srebrni novci, koje su dali kovati Aragonce na Siciliji i Sardiniji u 15. st. U Španiji je prvi puta bio iskovan god. 1497., u 18. st. dosiže finoću 5/6, odnos zlata prema srebru 15 1/2:1. Vremenom je real postao osnovna moneta u novčanom sistemu moćne Španjolske monar-hije i neobično se proširio u međunarodnoj trgovini. Za Španjolskom su se povele brojne druge države i kovale reale. Španjolski su reali zajedno s njemačkim talirima u 17. st. počeli na tržištima na Istoku posve potiskivati mletačke groše. Ovdje ih nalazimo kao platežno sredstvo poreza na teritoriju Turske carevine (Upor. N. Papadopoli Aldobrandini, Le Monete di Venezia, Parte III, Milano 1919, 48. — Enciclopedia Italiana, ed. Treccani, 1935, s. v. Reale. — Meyers Grosses Konversations Lexikon, Sechste Aufl., Leipzig u. Wien, 1909., s. v. Real).
- 9) Ravlić, n. d. 114.
- 10) M. Mirković, Biskup Petar Kačić osloboditelj Primorja i njegovo neobjelodanjeno dopisivanje sa mletačkim vlastima, Suplement br. 8. »Bul-letin«/1888., 20. i d. — Od prethodnih migracija treba osobito istaći slučaj kneza Tadije Kačića. Ovaj je bio ponudio mletačkoj vladi, da će se iseliti na teritorij Republike s onolikim brojem porodica, koliko mu se bude na-redilo pod uvjetom, da mu vlada pomogne. Generalni pomorski providur Pasqualigo dao je potajno od Turaka prevesti kneza Tadiju i njegove na Hvar, ukrao ih na mletačke brodove i pod Tadijinim zapovjedništvom uzeo ih u mletačku službu, a Hvarskoj je komuni naredio, da daje knezu Tadiji 200 dukata godišnje te da osim toga njemu i njegovima dade na otoku Hvaru zemlje za obradu i podizanje kuća. 20 porodica, koje je knez Tadija trebao prevesti na teritorij Republike, međutim nisu došle na otok i tako je na Hvarsku komunu, koja se je zbog toga opirala Pasqualigu, pao manji teret (Upor. G. Novak, Naseljavanje otoka srednje Dalmacije, i. m. 98).
- 11) J. Ravlić, n. d. 174, bilj. 238.
- 12) A. Lulić, n. d. 122.
- 13) I. Grgić s punim pravom niječe karakter ugovora uvjetima postav-ljenim od strane Makarana i Primoraca mletačkoj vladi, kako ovo podlaga-nje obilježuju mnogi pisci. Ugovor predstavlja dvije stranke približno jed-nake, osobito u rangu, što u ovom slučaju valja isključiti, jednako kao što se ne može nazvati ugovor s Mlečanima davanje privilegija Paštrovićima god. 1424. Zato u ovom slučaju može biti riječ jedino o uvjetovanom pod-laganju Primoraca Republici Sv. Marka. Tako je taj čin shvatila i mletačka kancelarija. U registru tiskanih uvjeta, koje je delegacija Makarana i Pri-moraca na čelu s biskupom Kačićem predala mletačkoj vladi navodi se doslovce: »Supplica presentata alla Serenissima Republica di Venezia da tutto il Popolo della Provincia di Macarsca, Primorgie, e Craina nella loro spontanea dedizione...« Upor. I. Grgić, Statut Primorske lige, Zadarska revija god. IV./1955., br. 4., 195. — Lulić, n. d. 41-47. — N. Z. Bjelovučić, Ugo-vor makarsko-primorskih knezova s mletačkom republikom god. 1646., Sta-rine knj. XXXII./1907., 319-321. — Privilegije Paštrovića objelodanio je L. Mascek, Manuale di Regno di Dalmazia pel biennio 1876-1877., Zadar 1876., anno VI. e VII., 180-131.
- 14) »Forza d'inghiuriosa fortuna ci fa nascere sotto il durissimo giogo dell'Imperio Ottomano; ma nel mezzo alla fatal servitù l'anima che libera nasce, e vive ha sempre conservata se stessa all'ardorazione del vero Dio, et alla divozione di questa Eccelsa Republica...« Državni arhiv Zadar (ubuduće ću citirati kraticom DAZ), Spisi fiskalnog savjetnika mletačke vlade (Consultor fiscale), sv. 1/3, pozicija 25, list 56.

15) Lulić, n. d. 41-47. - Bjelovučić, n. d. 319-321. - DAZ, Spisi fiskalnog savjetnika i. m. str. 56-59.

15a) G. Novak je prvi ispravio do sada krivo datiranje podlaganja Primoraca Veneciji iz god. 1646. u god. 1647., jer se u dukali navodi indikcija 15., a ta pada u g. 1647. (Upor. H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover u. Leipzig 1898, 165. - DAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. 62). To je u potpunom skladu s mletačkim načinom datiranja. To potvrđuje i dukala Francesca Molina od 23. veljače 1647. god., gdje se također navodi indikcija 15. Tom se dukalom dodjeljuje biskupu Petru Kačiću 25 dukata mjesečne potpore (Upor. M. Mirković, *Biskup Petar Kačić*, n. d. 20.).

16) »Gradimo al maggior segno questa confermazione della vostra fedeltà abbracciando con paterno affetto quelli prediletti tra sudditi più cari, et amati, alli quali, siccome in ogni tempo faremo goder gl'effetti più vivi, e pronti di grazie, e di benignità così si assicuriamo, che nell'occorrenze tutte corrisponderanno con la costanza, con le opere, e con gl'impieghi proprj per la difesa massima di se stessi, de loro averi, e famiglie, perchè assistiti insieme dall'Armi Nostre possano a gloria del Signor Iddio, et onore del Protettor Nostro S. Marco conservarsi liberi dalla tritanedia (sic) ottomana, e rimaner sempre più consolati, e contenti sotto l'ombra di questo Governo«. DAZ, i. m. str. 60-61.

17) »E perchè possiate pienamente comprendere la disposizione, e benevolenza Nostra, Concorremo col Senato a concedervi tutti li privilegi, prerogative, immunità, et essenzioni, che godono li fedelissimi Nostri Pastrovi in conformità delle vostre istanze«. DAZ, i. m. 61.

18) »Capitolo Quarto. Parimente dimandano, e ricercano li sopradetti Nobili che in caso di guerra, ch'Iddio Signore Nostro tenghi lontano, o soprauenuto esercito de Turchi in tal quantità, che li detti Nobili e huomeni di dette contrade, e luochi non possano stare alle proprie case, e habitazioni, sia tenuto il prelibato Ser.mo Ducal Dominio prouederli d'habitatione, e di recetto nelle sue terre più uicine, come per esempio in Cattaro, e in altri luogli permanenti uicino, coll'assegnarli qualche prouisione, o stipendio, in modo che almeno si possano mantenere, e sostenere, non diuersamente d'altri stipendiati, e come meglio parerà al prelibato Ser.mo Ducal Dominio di Venetia . . .

Capitolo Ottauo. Parimente cercano, e dimandano li sopradetti Nobili, e huomeni non uoler loro pagare cos' alcuna per datij della Dogana di Venetia, à qual si voglia terra del prelibato Ser.mo Ducal Dominio, per qual si uoglia cosa natta in qualunque luoco, e in qualunque parte, che potessero condurre nella terra del predetto Ser.mo Ducal Dominio di Venetia, specialmente perche non sono statti soliti mai di pagare cos'alcuna«. Maschek, n. d. 181. - DAZ, *Consultor fiscale*, i. m. str. 4-5.

19) A. Valiero, *Historia della Guerra di Candia, Venetia 1679.*, Baglioni, na str. 92-93. spominje podlaganje Primoraca Mlecima, na str. 288. daje prikaz napada na Dvarje, ali preseljenje Primoraca na obližnje otočje uopće ne spominje. - S. Romanin, *Storia documentata di Venezia, Venezia 1858.*, sv. VII., str. 375-376. ne navodi čak ni podlaganje Primoraca Veneciji. - S. Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske, Rijeka 1869.*, knj. II., 194-196. navodi samo odmetnuće Makarana i Primoraca od Turaka, ali ne navodi podlaganje Mlecima, a još manje iseljenje njihovo na otočje. - Isto tako i A. Vernino, *Della Historia delle Guerre di Dalmatia sotto il Generalato di Leonardo Foscolo libri dvoi, Venezia 1648.*, str. 18 i d. niti ne spominje sam čin podlaganja Veneciji. - A. Lulić, n. d. opširnije prikazuje samo odmetnuće Makarana i Primoraca od Turaka, njihovo podlaganje Veneciji, gdje daje tekst postavljenih uvjeta od strane zbora Primoraca, njihov popratni memorijal i dukalu Francesca Molina od 8. veljače 1647., ali njihovo iseljenje na otoke ne prikazuje. - I P. Kaer, *Makarska i Primorje, Rijeka 1914.*, I. opisni dio, 119. i d. navodi podlaganje Primoraca Veneciji, ali ne prikazuje njihove migracije. - J. Ravlić, n. d. 123. i d. prikazuje naširoko odmetnuće Primoraca od Turske, njihovo podlaganje Mlecima, ali njihovo iseljenje isto tako ne prikazuje. - Tek S. Zlatović, *Francovi Države Presv. Odkupitelja i Hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888.*, pošto je prikazao od-

metnuće Primoraca od Turaka i njihovo podlaganje Mlecima (str. 80-82), opširnije se bavi njihovim iseljenjem na obližnje otoke i daje detaljnije podatke, u kojim su se mjestima naselili novi stanovnici (str. 86-88). Ali ni on se ne bavi daljnjom sudbinom novih stanovnika na otocima. — G. Novak, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 1944., sv. II., 221. spominje samo podlaganje Primoraca Mlecima, a njihovu seobu na otoke ne navodi. Tek u raspravi »Obnova i naseljenje otoka Visa poslije haranja Katalonca 1483. godine« (*Anal. Historijskog instituta u Dubrovniku*, sv. I./1952., 1-16) kratko je obradio preseljenje Primoraca na obližnje otoke, nešto se više zadržao na prikazu borbe novih stanovnika na Visu za privilegije protiv zakupnika carine i starih stanovnika. — Kraći prikaz tih migracija dao je Novak u članku »Naseljavanje otoka srednje Dalmacije u novom vijeku« (*Jadranska straža* god. 1938., br 3, 97-99). — A. Jutronić, *Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču* (Zbornik za narodni život i običaje, knj. 34/1950.) na osnovu matica i anagrafa iz 18. st. navodi općenito stara prezimena i novije popise stanovništva u bračkim naseljima, ali se iz njih ne vidi, koji su doseljenici iz Makarskog Primorja. Isti je međutim dao neke podrobnije podatke o novim stanovnicima u Sumartinu na Braču u prikazu života i rada Andrije Staničića (Upor. Andrija Staničić (1706-1778.) i popis franjevačke biblioteke u Sumartinu od g. 1769., *Starine* knj, 48/1958., 249-273).

20) »Il maggior punto consiste al provederli di vitto, mentre privi delle proprie campagne, e senza impiego difficilissimo per non dir impossibile riuscirà il procacciarselo da se stessi et alle Eccellenze Vostre rimarrà pure arduissimo soccombere a loro bisogni...« DAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. 63.

21) DAZ, i. m. — Upor. i Novak V., *Naseljavanje otoka srednje Dalmacije*, i. m. 98. — Isti, *Obnova i naseljavanje otoka Visa*, i. m. 8.

22) »Sono comparsi nel Collegio Nostro Monsig. Vescovo di Macarsca con li sette espediti dalli Popoli della Provincia di Primorgie, e Craina, di che Voi ci avete portato la notizia con vostre di Nu. 200. col prudente operato insieme per divertirli dal viaggio...« DAZ, Spisi fiskalnog savjetnika i. m. 64.

23) »Per il somministrar qualche porzione di biave a poveri et miserabili già vi abbiamo scritto, come anco per dar ricovero alle loro famiglie nell'isole nostre in Provincia. Se vi fossero terreni, che potessero esserli assegnati per riddurli a coltura senza danno de' Pubblici possessori, e del Publico, servirebbe di gran comodo, et sollievo, mentre distribuiti dalla vostra carità, e zelo a più bisognosi levariano la spesa anco a noi di dover sovenirli... Ben dovemo dirvi che la gente abbia ad esser di attitudine, et abilità per il servizio procurando di rimetter particolarmente di quelli, che hanno le famiglie, e che con esse si sino ricoverati sopra l'isole, che sarà anco per buona sicurezza, et cauzione del publico interesse, acciò ricevendo il beneficio delle paghe possano alimentar se stessi, e le famiglie proprie senza altro Publico aggravio, con le rassegne anco a tempi debiti procurate che il numero sia effettivo, ne abbino a civanzara oltre il dovere, ed il conveniente. Ne rimanente procurate tenirli consolati, e ben disposti, onde dalle opere loro se ne ricavi frutto, et essi infervorati restino maggiormente nel nostro servizio, come tutto confidiamo nella solita vostra carità«. I. m. 65-66.

24) »... mentre molte considerazioni, et riflessi portando la vostra prudenza riconoscemo dovervisi quel riguardo, che ricerca l'occorrenza, perchè non restino malcontenti, ne ricevano pregiudicio, o danno li sudditi nostri, e che all'incontro possano li Primorgiani aver quel comodo, e ricovero, che con sicurezza loro, e delle cose Publiche vaglia a levarli dalli pericoli, che gli potessero soprastare dalla barbarie de' Turchi...«. I. m. 66-67.

25) »Sono comparsi di nuovo nel Collegio Nostro gl' ambasciatori della Provincia di Craina, hanno presentato la scrittura che aggiunta vi trasmettiamo in copia. Noi desideriamo consolarli al possibile, mentre di un numero di tre mille persone atte all' armi, quando fosse vero ed effettivo, si potrebbe sperare grande vantaggio agl' interessi della Provincia, ... Abbiamo fatto sapere alli predetti ambasciatori di capitar a voi, assicurandoti che li contribuirete effetti di protezione, nè mancarete di sodisfarli al possibile, come volemo col Senato, che secondo la congiuntura, e lo stato

delle cose risolviute quanto vi parerà proprio di non poca importanza, e beneficio potrà riuscire il valersi di questa gente, che per la qualità può rendersi molto abile, e per il numero considerabile, oltre l'impegno della pubblica fede, con la quale si sono ricoverati sotto il Dominio Nostro ecc . . . «.

I. m. 67-68.

26) I. m. 70.

27) S. Zlatović, Kronaka o, Pavla Silobadovića o četovanju u Primorju (1662.-1686.), Starine knj. XXI, 1889., 86-116.

28) DAZ, Makarski arhiv, sv. 1, list 8, 12, 14, 17, i t. d. - Dio Kačiceve korespondencije s mletačkim vlastima objelodanio je Milan Mirković u Suplementu br. 8 »Buletina« godine 1888. Iz nje se vidi, kako je mletačka vlada nastojala zadovoljiti osobito vodstvo pokreta na čelu s biskupom Kačićem. 23. veljače 1647. ona je dukaolom dužda Francesca Molina dodijelila biskupu Kačiću 25 dukata mjesečno u ime potpore i kao znak priznanja za njegovu privrženost Veneciji »Che avendo Noi havuto riguardo alle degne conditioni del Reverendissimo Vescovo di Macarsca fra Pietro Cacich, et al merito aquistato con la Republica Nostra, gli habbiamo ai 8 del corrente assignato ducati vinticinque al mese, . . . perchè gli servi questo grazioso attestato della Publica gratitudine a propria consolatione«. (Biskup Petar Kačić osloboditelj Primorja i t. d. 19-20).

29) J. Ravlić, n. d. 128.

30) S. Zlatović, Franovci Države Presv. Otkupitelja 86-88.

31) Prema F. Sišiću (Neke stranice iz novije naše historije (1797.-1814.), Hrvatsko kolo Matice Hrvatske, knj. V., 1909., 195). Turci između Kandijskog i Morejskog rata nisu vršili suverena prava nad Makarskom i njenim Primorjem. Tako i J. Ravlić, n. d. 129. To stanovište zastupa i G. Novak (Obnova i naseljavanje otoka Visa 10), Turci su međutim u Makarskoj otvarali trgovine, a g. 1676. sultanov je kapidžija na čelu 450 muslimana došao u Makarsku, da pokupi harač. Dvije godine iza toga bosanski je vezir izaslao svog čauša za istu stvar (Lulić n. d. 56). Te činjenice jasno govore, da su Turci iza Kandijskog rata vršili suverena prava nad Makarskom i njenim Primorjem.

32) Historijski arhiv Hvar (ubuduće kriticom HAH), Grazie, sv. II., fasc. 34., list 10.

33) HAH, i. m. l. 12.

34) HAH, i. m. l. 67' (»... da poter fabricar qui una casa, cortino, et altre commodità per saluezza et ricouero in ogni caso della sua numerosa famiglia della prepotenza Turchesca nelle correnti congiunture. Scendo (!) egli non solo di casa per antichità ssia (!) uno tra Principal, che con tutto il Paese di Primorgie ultimamente è diuenuto alla notione di quella . . . «).

34a) Koračaj ili paš venecijanski iznosio je 1,738 met. Od naših domaćih mjera za paš znamo za dubrovački paš, koji je iznosio 2,050 met. i lastovski od 1,025 met. (Upor. F. Madirazza, Storia e Costituzione dei Comuni Dalmati, Split 1911., 431).

35) HAH, i. m. l. 78'.

35a) Ovdje se vjerojatnije radi o velikom mletačkom laktu (braccio grande veneziano), koji je iznosio 68,4 cm, dok je mali iznosio 63,9 cm (F. Madirazza, n. d. 431).

36) HAH, i. m. l. 80.

37) HAH, i. m. fasc. 29., l. 14'.

38) HAH, i. m. l. 16.

39) HAH, i. m. l. 16.

40) HAH, i. m. l. 16'.

41) HAH, i. m. fasc. 34., l. 71 (»Il Monastero antichissimo delli P. P. Eremitani nella Villa di San Zorzi capo di quest'Isola fu principalmente eretto à quella frontiera, quasi nelle facce del Turco per mantenere nella fede, et Religione Christiana quelli che di tempo in tempo partendo dalla Turchia si uenuan à ricourare in detto luoco per uiuer, et morir in quella sotto il soauissimo imperio della Ser.ma Republica. Ne hauendo iui altro modo da puotersi mantenere, et campar loro uita per essercitar la cura di quell'anime furono gratiati sino tempi antichi di alcuni beni di questa Magnifica Communita, specialmente d'una Valle chiamata Zedigona appo la detta Villa alla parte di mezzo giorno, la qual ridotta a coltura contribuitua

loro qualche parte del uito nell'angustia in cui si trouauano. Per le guerre passate, et per il sacco et per l'incendio tante uolte dato da Turchi alla medesima Villa, et per l'incendio seguito di questa cancellaria nei tempi medesimi perdemmo l'antica loro gracia d'essa Valle, con che per diligenze usate non fu mai possibile di puoterla ritornare, et desiderando li detti P. P. rinnouar l'inuestitura ricorro per nome d'essi inanti S. Illma io fra Tomaso Azzalin Vicario generale della Congragazione del sodetto ordine...».

41a) Hvarska motika (tal. opera) kao mjera za površinu iznosila je 435,315 m² (Upor. B. Ungarov, Stare mjere u Dalmaciji, Geodetski list, Zagreb 1951, god. V/20), br. 10-12, 226).

42) HAH, i. m. l. 72'.

43) HAH, i. m. l. 81.

44) HAH, i. m. l. 88.

45) HAH, i. m. fasc. 29., l. 18.

46) HAH, i. m. fasc. 34., l. 83'.

47) HAH, i. m. fasc. 29., l. 3.

48) HAH, i. m. l. 15.

49) DAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. l. 18'.

50) DAZ, Spisi generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju kav. Zorzija Morosinija (1671.-1673.), sv. III., l. 209.

51) DAZ, i. m. l. 210.

52) DAZ, i. m. l. 211.

53) DAZ, Spisi fiskalnog savjetnika sv. I/3, poz. 25., str. 103-108: »Ponderati tutti i punti, che ci ha suggerito il servizio del Principe nell' accrescimento di numero considerabile di sudditi, e con la convenienza di dar modo di vivere a chi con fede costante sotrahendosi di quanto possedeva, e costituito volontario vassallo alla Publica Maesta; non omettissimo rifletter alla manutenzione de' privilegi della Comunità, e al sostentamento principale de' sudditi vecchi, sendosi perciò in tal mancanza de' luochi liberi, applicati di valersi con il possibil riguardo de' riservati, onde queste genti si ricoverassero, per dover colle proprie fatiche mantenersi senza altrui pregiudizio«.

54) »Motivo principale che mi condusse da Spalatro alla visita di queste Isole fu la premura ben grande che più non permetteva differirsi l'accomodar i Morlachi di Primorgie e Macarsca nel tempo della passata guerra, doppo la pace, et alcuni ancora in questi ultimi giorni venuti a rassegnarsi con l'abbandono de' proprj averi sudditi volontarj della Serenità Vostra... Estese l'applicazioni tutte, e con riflessi maturi ben ventilata la materia, discusse le opposizioni, che si fraponevano, e col riguardo alla necessità, alla manutenzione di privilegi della Comunità senza inferirsi pregiudicj versarono fissamente i miei studj a provederle de' terreni contigui ai luochi dove prima furono ripartiti, e disposti, et in total mancanza de' liben (!) feci seguir la pertigazione de' meno bisognosi alla risserva...«. DAZ, i. m. l. 110-111.

55) DAZ, i. m. 108-109.

56) Ovdje treba osobito istaknuti terminacije gen. prov. Francesca Molina od 7. ožujka i 9. srpnja 1625. izdane u Splitu, prema kojima je trebalo podijeliti stanovnicima slobodna zemljišta računajući 30 motika po osobi i zabranio pretvaranje pašnjaka u oranice (Obiteljski arhiv dra. Jerka Machieda, Hvar, Dorotich, Babich, Cincevich, et altri LL. CC. Novi Abitanti dell'Isola Brazza al taglio contro Li Sigg. Niccolò, e Marcantonio Fratelli Politeo Niseteo, str. 2-5).

57) DAZ, Spisi gen. prov. kav. Zorzija Morosinija (1671.-1673.), sv. I., l. 432-434.

58) Arhiv obitelji dra. Jerka Machieda, Hvar, 'Zalba starih stanovnika u Gdinju iz god. 1818., sign. »G«.

59) DAZ, Spisi gen. prov. Pietra Civrana (1673.-1675.), sv. II., l. 145'.

60) HAH, Grazie (1614.-1792.), sv. XIII., l. 2.

61) HAH, i. m. sv. II., fasc. 33, l. 1.

62) HAH, i. m. l. 2.

63) HAH, i. m. fasc. 63., l. 1.

63a) Padovanski kanap (campo padovano) iznosio je 36,5587 ara (F. Madrazza, n. d. 432).

64) DAZ, Spisi fiskalnog savjetnika i. m. 318-319.

65) DAZ, i. m. 317.

66) DAZ, Spisi gen. prov. Angela Dieda (1790.—1792.), sv. III., 1. 121.

67) DAZ, Spisi gen. prov. Alvisse Foscarija (1778.—1780.), sv. II., 1. 13.

68) Arhiv Hvarske kurije (ubuduće kratica AHK) u Hvaru, fond *Visitationes, Visite dell'anno 1645—1668, Vizitacija hvarskog biskupa Vincencija Milanija, str. 1103. i d.*: »Rispose ui sono anime 160 in tutto, et di nuoui habitanti sono molti, il numero preciso non so, perche non mi riconoscano (!) per Pastore essendo a quelli administrati li sacramenti dalli Padri francescani che sono uenuti qui già anni 12 incirca dal principio della Guerra. Non ostante che da me diuerse uolte li è stato prohibito non douersi impedire in cura d'anime in questo luoco, et Parochia non hauendo loro autorità impedirci nè quelli administrare, et li detti Padri non ostante ciò si sono ingeriti nell'i miei parochiani con confessare... così come anco hanno introdotto una superstitione da (prekriženo) essi Padri francescani dicendo alli miei parochiani se uogliono che le (e prekriženo) loro esentare uiuino, che le portino à battezzar da loro... et così per la detta superstitione uiene defraudata la iurisdictione di questa Parochia...«.

69) AHK, i. m. str. 111—114: »Partito dal detto luoco (S. E. il Vescovo) uisitò la capella delli detti Padri sotto il titolo di Santa Croce tenuta dalli Padri del detto ordine del Conuento di Santa Croce di Sotto Locibabba, doue trouò un altare di legnio cola (!) pala dipinto sopra il Crocifisso, con un antipendio di seta fondi bianco à fiori di colori diuersi con sei candelieri di legnio innargentati et in mezzo una croce d'argento, et dalle bande del detto altare diuersi quadri, la capella detta coperta di pianche senza solaro ne uolto, con case anesse nelle quali habitano diuersi Padri... Rispose il Mons. Pietro Cacich Vescovo di Macarsca uenuto io da Italia mi concesse licenza confessare, et administrare qui li santissimi sacramenti à quelli però, che sono di Primorie chiamate qui nuoui habitanti...«.

70) AHK, i. m. str. 1114—1117: »Adi 26 Marzo dopo pranzo coram me comparse il Padre fra Michiele Gelauich Vicenco (!) del conuento di Zao-strog di sopra nominato et riuerentemente supplicò Sua Sia Illma et Reumo à concederli facultà di confessare, et administrare li santissimi sacramenti à quelli di Primorie solamente rappresentandoli il pericolo che (potrebbe) causare in questi popoli in caso di negattiuua nell'i presenti tempi di Guerra; non intendendo inferire, et apportare alcun pregiudizio al ius, et iurisdictione così di Sua Sia Illma come del Parocho di questo luoco sottomettendosi in tutto, et per tutto alla prouidenza... Illmo et Reumo Monsr. Vescouo uista, et maturamente considerata la sopradetta istanza, per schiuare tutti li disturbi che potrebbero causarsi in presenti tempi così calamitosi di guerra, hauendo riguardo anco à diuerse altre cause ben note à Sua Sia Illma; concesse benignamente ut in petitione con conditione, che li detti debbano battezzare le creature delli Primoriani nella chiesa qui parochiale di San Zorzi... resseruandosi sempre il ius de leuare essa autorità, et accrescere secondo parerà alla prudenza di Sua Sia Illma et Reuma saluo sibi semper iure tam proprio quam huius Parrochie per douersi regolare iusta l'occasione di tempi...«.

71) AHK, i. m. Vizitacija hvarskog biskupa Ivana Andreisa 1669., str. 60 i 88: »In eodem loco S. Georgij cum aliquantulum domus inter se distant et Villa quasi diuisa uideatur attamen in altera parte eiusdem commorantur nonnulli Fratres S. Francisci minoris obseruantie, qui in aliqua parte illis fidelibus sanctissima administrant sacramenta. Quapropter prefatus Illmus, et Reumus Dom. Episcopus habens ipsos fratres pro sibi subditos, uoluit uisitare eos, et Hospitium, et Horatorium, et tamen obseruato prius oratorio Reudus Pater Michael Gelauich, qui Parochialia exercet munera, demonstrauit Sacra Olia, que conuenienter asseruata inspexit, et totum oratorium animaduertit honeste custoditum cum Hospitio. Sunt alij Fratres eiusdem ordinis qui pariter parochiali funguntur officio, idcirco S. D. Illma uisitauit etiam et eorum oratorium cum hospicio, in quo est guardianus fr. Marianus Seroticus«.

72) AHK, i. e. Vizitacija hvarskog biskupa Giovannija Priulija god. 1681., str. 93—94.

73) AHK, i. m. str. 96—97: »Interrogato se habbia alcuna cosa da ricordare per seruicio della Chiesa, o de suoi parochiani che possa prouedessi (!); rispose Potrebbe prouedessi (!), cioè obligare quelli che trattengono beni

della Chiesa, de quelli ui è qualcuno alla restituzione coll'autorità laica. Posso anche ricordare abuso che uien introdotto da questi Padri Francescani dell'hospitio di S. Antonio à pregiudizio delle decime douute à chi sono assegnate dalli terreni, e uigne fatte da loro, e beni liberi concessigli dalla comunità di Lesina, alla quale corrispondono il suo diretto dominio domenicale, però pretendono di non dare la decima.

74) S. Romanin, Storia documentata di Venezia, Venezia 1858., sv. VII., 125-126.

75) L. Maschek, n. d. i. m. 180-181.

76) DAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. 5.

77) DAZ, i. m. 6.

78) DAZ, i. m. 7.

79) DAZ, i. m. 10.

80) DAZ, i. m. 11.

81) DAZ, i. m. 13.

82) DAZ, i. m. 18.

83) DAZ, i. m. 19.

84) DAZ, i. m. 20.

85) DAZ, i. m. 21.

86) DAZ, Spisi gen. prov. Leonarda Foscola (1645.-1650.), sv. I., l. 275.

87) DAZ, i. m. sv. II., l. 384'. - kabao 20,8295 lit.

88) DAZ, Spisi gen. prov. Antonija Zena (1655.-1656.), sv. II., l. 391-394'.

89) DAZ, Spisi gen. prov. Andree Cornara (1660.-1662.), sv. I., l. 190'.

90) DAZ, Spisi gen. prov. Cattarina Cornera (1665.-1667.), sv. II., l. 38.

91) DAZ, Spisi gen. prov. Pietra Civrana (1673.-1675.), sv. II., l. 145'.

91a) DAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, sv. I/3, pozic. 25, 103-108.

92) DAZ, Spisi gen. prov. Daniela Dolfina (1692.-1696.), sv. III., l. 3'.

93) DAZ, Spisi gen. prov. Alessandra Molina (1689.-1692.), sv. II., l. 354.

94) DAZ, Spisi gen. prov. Marc' Antonija Dieda (1721.-1723.), sv. I., l. 177'-178'.

95) DAZ, i. m. l. 239-241.

96) DAZ, Spisi gen. prov. Zorzija Grimanija (1733.-1735.), sv. I., l. 4'.

97) DAZ, Spisi gen. prov. Daniela Dolfina (1735.-1738.), sv. I., l. 40'.

98) DAZ, Spisi gen. prov. Marina Antonija Cavallija (1738.-1740.), sv. I., l. 19'-20.

99) DAZ, Spisi gen. prov. Girolama Marije Balbija (1751.-1753.), sv. II., l. 31-32.

100) DAZ, Spisi gen. prov. Pietra Michiela (1763.-1765.), sv. I., l. 18-19.

101) DAZ, i. m. l. 77'. i spisi gen. prov. Antonija Reniera (1764.-1768.), sv. I., l. 69. i l. 178.

102) DAZ, Spisi gen. prov. Antonija Reniera (1764.-1768.), sv. I., l. 26. i sv. III., l. 119'.

103) DAZ, Spisi gen. prov. Domenica Condulmera (1769.-1771.), sv. II., l. 29.

104) DAZ, Spisi gen. prov. Alvise Foscarija (1778.-1780.), sv. I., l. 30'.

105) DAZ, Spisi gen. prov. Alvise Marina (1793.-1795.), sv. II., l. 43.

106) DAZ, Spisi gen. prov. Antonija Reniera (1764.-1768.), sv. I., l. 69.

107) DAZ, i. m. sv. III., l. 119'.

108) DAZ, Spisi gen. prov. Andree Cornara (1660.-1662.), sv. I., l. 418.-421.

109) DAZ, i. m. l. 417. i 422.